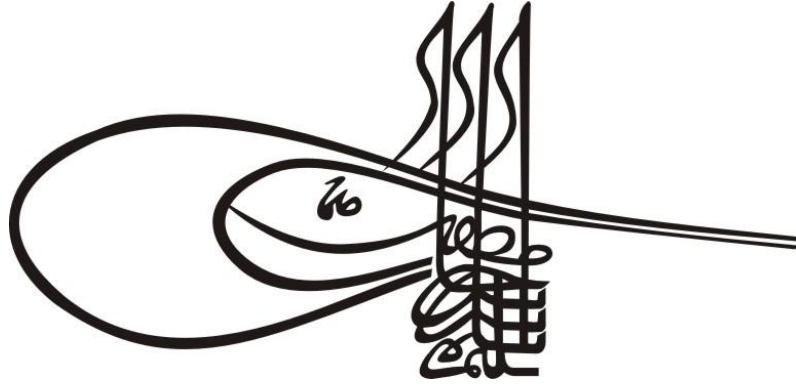

Turkish Studies

International Periodical For The Languages, Literature and History of
Turkish or Turkic

ACADEMIC JOURNAL

PROF. DR. MUHAMMET YELTEN ARMAĞANI
TARİH SAYISI

Turkish Studies Dergisi, üç ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. *Turkish Studies Dergisi*'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları www.turkishstudies.net'e aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez. Dergide yer alan yazıların dijital baskı, grafik tasarım, DOI numaralarının alınması ve uluslararası indekslere tanıtılması gibi işlemler Alko Dijital Baskı ve Grafik Tasarım şirketi tarafından ücret karşılığında yapılmaktadır. Dergide basım kararı alınan yazıların sahipleri yazıların tasarım, yayın ve indeks masraflarını Alko Dijital Baskı ve Grafik Tasarım şirketine öderler.

Turkish Studies; EBSCO, DOAJ, ICAAP, Scientific Commons, MLA, ASOS, AMIR (Access to Mideast and Islamic Resources), Journal Directory, DJS (Dayang Journal System), ULAKBİM indeksleri tarafından taranmaktadır.

ISSN: 1308-2140

Volume 10/5 Spring 2015

TURKISH

STUDIES

International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

Yayınevi / Publishing House
ALKO DİJİTAL BASKI MERKEZİ – GRAFİK TASARIM

Editor

Sibel ÜST

Editor Yardımcıları/Assistant Editors

Özgür AY-Ramazan BÖLÜK
Ceren KAYASELÇUK-Canan OLPAK KOÇ
Hanife ALKAN-Mehmet Burak ÇAKIN

Yayın Kurulu/Editorial Board

Fatma S. KUTLAR OĞUZ - Orhan K. TAVUKÇU
Ali AKAR-Dursun Ali TÖKEL
M. Vefa NALBANT-Caner KERİMOĞLU
Ülkü ELİUZ-Mitat DURMUŞ
Yavuz ÜNAL-İsrafil BABACAN
Mehmet Dursun ERDEM – Tuncay BÜLBÜL
Cemalettin KÖMÜRCÜ

Danışma Kurulu/Board of Advisory

Ahmet BURAN- Gürer GÜLSEVİN
Turgut KARABEY-Mehmet AYDIN-Ramazan KORKMAZ

Genel Koordinatör/General Coordinator

Yavuz ÜNAL

Kaynakça Sorumluları/Persons for Bibliography Process

Süleyman Kaan YALÇIN
Murat ŞENGÜL - Veysel İbrahim KARACA

Yabancı Dil Uzmanları

Yusuf AYDIN

Baskı Sorumluları/Persons for Print Process

Özgür AY - Önder SEZER

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

TÜRK AKINLARINA KARŞI SASANİLERİN İNŞA ETTİĞİ GÜRGAN SEDDİ (SEDD-İ İSKENDER)*

*Cihad CİHAN***

ÖZET

Tarihte büyük savunma duvarları genellikle atlı-göçebe kültüre mensup kavimlerin saldırılarından korunmak amacıyla yerleşik kültürler tarafından inşa edilmiştir. Türk kavimlerinin akınlarına maruz kalan Çinliler, meşhur Çin seddini inşa etmişlerdir. Türklerin güneyden akınlarda bulunduğu diğer önemli bir yerleşik kültür ise İran olmuştur. Mitolojik dönemlerden itibaren izleri görülen bu akınlar, özellikle Hazar denizinin doğusundan ve batısından yapılmıştır. İran hanedanları da tarih boyunca sürekli olarak saldırıya uğrayan bu iki bölgede çeşitli savunma tedbirleri almışlardır. Başlangıçta kaleler ve istihkâmlar yaptırmışlar, bunların yetersiz kalması üzerine büyük savunma duvarları (sedler) inşa ettirmişlerdir. Bu amaçla, Hazar'ın güneyinde ve güney doğusunda, Gürgan ovasında, Gürgan ve Temişe sedleri inşa edilmiştir.

Bereketli Gürgan ovası tarih boyunca siyasi, askerî ve ticari açıdan önemli bir bölge olmuştur. Burada eski çağlardan beri çok sayıda şehir ve kalenin inşa edildiği bilinmektedir. Bölgedeki en önemli tarihi eser ise Gürgan seddidir. Bu konuda Türkiye'de müstakil hiçbir çalışma ve yayın yapılmamıştır. Bu sedde dair İranlı ve İngiliz bilim insanları önemli araştırmalar yapmışlardır. Ancak seddin ne zaman ve hangi amaçla yapıldığı, Gürgan ve Temişe sedlerinin iki ayrı sed olup olmadığı, sedlerin deniz içindeki uzantılarının nasıl inşa edildiği gibi sorular tam olarak çözümlenememiştir. Bu meseleler ele alınırken öncelikle Gürgan ovasının coğrafyası ve tarihi üzerinde durulmalıdır. Sedde verilen tarihî isimler, sözlü gelenek açısından tahlil edilmelidir. Daha önemlisi Hazar çevresinde gelişen tarihteki Türk-Fars mücadeleleri bütünüyle göz önünde tutularak, tarihî kaynaklardaki bilgilerin değerlendirilmesi gereklidir. Özellikle Orta Çağ Arap-Fars kaynaklarında sedde ve seddin deniz içindeki kısmının inşasına dair önemli bilgiler bulunmaktadır. 2005 yılından itibaren yapılan kapsamlı yüzey, arkeolojik ve su altı araştırmalarının sonuçları bu bilgiler ışığında değerlendirilmelidir.

Tarih boyunca bu seddin kuzeyinde sürekli olarak çeşitli Türk kavimleri yaşamış ve bölgeye akınlarda bulunmuşlardır. Seddin yapım tarihi olarak, Eftalitler karşısında mağlup olan Sasani hükümdarı I.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: ccihan@aku.edu.tr

Firuz dönemi öne çıkmaktadır. Gûrgan seddinin hızlı bir şekilde inşa edildiği arkeolojik incelemelerden anlaşılmıştır. Sedde verilen Farsça isimler (Sedd-i Firuz, Sedd-i Anuşirvan), Orta Çağ kaynaklarındaki bilgiler ve son yapılan arkeolojik testler bu görüşü doğrulamaktadır. Eftalit baskıları neticesinde, I. Firuz döneminde bu seddin inşa edildiği, I. Hüsrev Anuşirvan zamanında ise seddin onarıldığı ve ilaveler yapıldığı anlaşılmaktadır. Seddin deniz içindeki uzantılarının inşası, yani Derbend regresyonu denilen Hazar denizindeki su seviyesinin çekilmesi meselesi ile ilgili olarak, İbnü'l Esir, Mesudî ve Belâzuri'nin eserlerinde daha önceki yayınlarda değerlendirilmeyen önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu kaynaklarda yer alan Firuz dönemindeki yedi yıl süren kuraklık, Sasanilerin su içinde duvar inşa etme teknolojisine dair bilgiler meseleye yeni izahlar getirebilmektedir. Gûrgan ve Temişe seddinin aynı seddin iki parçası olduğu, bu sed ile Gûrgan ovasının hem denizden hem de karadan gelebilecek tehditlere karşı korunmaya çalışıldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gûrgan Seddi, Sasani, Akhun, Eftalit, Derbend regresyonu, Sedd-i İskender

DEFENSIVE WALL BUILT BY THE SASSANIDS AGAINST THE INVASION OF TURK WALL OF THE GORGAN (SADD-I ISKANDAR)

STRUCTURED ABSTRACT

In history, great defensive walls have been built by the sedentary cultures with an objective to defend themselves against the attacks of horse-nomadic culture. The Chinese, who are exposed to the attacks of Turks, have built the famous Great Wall of China to defend themselves. Another important sedentary culture is Iran that Turks attacked from the south. These attacks which could be traced back to mythological period were carried out from the east and west of the Caspian Sea. Persians Dynasties have always resorted to a variety of defensive measures against these attacks in this two regions throughout the history. At the beginning, they have built castles and fortifications, seeing that they are insufficient, they have build great defensive walls. Gorgan and Tammisha walls have been built in the Gorgan plain at the south and southeast of the Caspian for that purpose.

The 'Great Wall of Gorgan' also, incorrectly, known as 'Alexander's Wall', runs from the southeast corner of the Caspian Sea for at least 195 km eastwards, into the Elburz Mountains. Its western terminal was flooded by the rising waters of the Caspian Sea, while to the east it runs into the mountainous landscape of the Elburz Mountains. It is, to our knowledge, the longest ancient barrier between the Hungarian Plain and China. The scale of the Wall of Gorgan compares also favourably with that of the most elaborate ancient barriers in Europe.

Contrary to earlier hypotheses, it was not built period of the Parthians, let alone the Macedonian king Alexander. Recent scientific dating places its construction firmly in the fifth or, possibly, early sixth

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015*

century CE, a period when the Sasanian Empire was involved in frequent armed conflicts with the Hephthalites. In this study sought to answer the question that, when this wall was built and for what reason, whether Gorgan and Tammisha walls were two separate walls or not and how extensions of the wall within the sea were built.

Fertile Gorgan plain has been a significant region in terms of political, military and commercial sense throughout the history. It has been known that there are numbers of cities and castles are built since ancient times. The most important historical artifact in the region is Gorgan wall. In Turkey, there has not been any independent study or publication on that issue. Persian and English scientists have done extensive work about this wall. However, there are some questions left unanswered that when this wall was built and for what reason, whether Gorgan and Tammisha walls were two separate walls or not and how extensions of the wall within the sea were built. While examining these questions, the geography and history of Gorgan should primarily be considered. Historical names of the wall should be analysed in terms of oral tradition. It is required to evaluate the information in the historical sources in consideration of Turkish-Persian struggles entirely occurred around the Caspian in history. There is significant information about the wall and building of the section within the sea in the Arab-Persian sources particularly in the middle age. The results of the comprehensive surface, archeologic and underwater researches conducted as of 2005 should be evaluated in the light of this information.

Various Turkish tribes have always lived and raided to this region in the north of this wall throughout the history. The construction date of this wall dates back to I. Firuz time, ruler of Sassanid, who was defeated against the Hephthalites. It is understood from the archaeological examinations that the wall of Gorgan was built in a fast fashion. Persian names of the wall (Sedd-i Firuz, Sedd-i Anuşirvan), information in the middle age sources and recent archaeological tests have verified this opinion. It is understood that this wall is constructed at the time of I. Firuz as a result of attacks of Hephthalites and some reparations and additions have been made to the wall at the time of I. Husrev Anuşirvan. There are some material information, which are not assessed in the previous publications, in the works of İbnü'l Esir, Mesudî and Belâzuri in relation to construction of the wall's extension within the sea also known as the withdrawal of the water level in the Caspian sea that is mountain pass regression. We can provide new explanations about the issue thanks to information in these sources about the drought which had last for seven years in the terms of I. Firuz and technology of Sassanids to build wall within the water. It is considered that Gorgan and Tammisha are the two parts of the same wall, plain of Gorgan was tried to be protected against the attacks both from sea and land.

Key Words: Wall of the Gorgan, Sassanid, White Hun, Hephthalites, Derbent regression, Sadd-i Iskandar.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Giriş

Dünya tarihinde büyük savunma duvarları çoğunlukla atlı-göçebe kültüre mensup kavimlerin saldırılarından korunmak amacıyla, yerleşik kültürler tarafından inşa edilmiştir. Bilindiği üzere dünyanın en uzun savunma duvarı Çin seddidir. Bu sed başta Hun Türkleri olmak üzere Çin'in kuzey ve batısındaki atlı-göçebe kavimlerin saldırılarından korunmak amacıyla yapılmıştır. Türkistan'ın güneyinde yer alan İran coğrafyası da mitolojik devirlerden itibaren Türk (Turan) akınlarına maruz kalmıştır (Bakınız: Firdevsi 1956: 161 vd.).

İran toprakları Kafkasya'dan ve Hazar'ın güneydoğusundaki Gürگان ovasından tarih boyunca çeşitli kavimlerin saldırılarına uğramıştır. Bu kavimler İskitler (Sakalar), İskitlerin bir kolu olan Massagetler, Sarmatlar, Alanlar, Hunlar, Avarlar, Sabirler, Akhunlar, Eftalitler, Göktürkler, Hazarlar ve Oğuz/Türkmenler olmak üzere neredeyse tamamı Türk kökenli kavimlerdir. İran hanedanları bu iki geçiş bölgesine çeşitli dönemlerde kaleler, istihkâmlar ve bunların yetersiz kalmasıyla birlikte, büyük demir kapıları olan savunma duvarları inşa ettirmişlerdir. Bu bozkır kavimleri, Sasanileri askerî yönden de etkilemişlerdir (Geniş bilgi için bakınız: Sivrioğlu 2013).

Horasan'da yer alan Gürگان ovası, İran'ın doğal savunma sınırlarının en zayıf olduğu bölgelerden birisidir. Çünkü İran coğrafyası, kuzeyde Kafkas dağları ve Elburuz dağları gibi iki büyük dağ silsilesi ile doğal bir savunma hattına sahiptir. Ayrıca bu dağların bazı noktalarında dar geçitler de bulunmaktadır. Bu dağlar ile Hazar denizi arasında saldırıya açık ovalar ve vadiler geçit vermektedir (Bakınız Ek: 1). Ticaret yolları Hazar kıyılarına takip etmekte ve bu kıyılarda önemli liman şehirleri bulunmaktaydı. Kuzeyde Etrek ve Gürگان nehirlerinin suladığı Gürگان ovası, bu dağ silsilesinin kuzeyinde yer almakta olup, tarih boyunca siyasi, askerî ve ticari bakımdan önemli bir bölge olmuştur. Tarihteki en önemli savunma duvarlarından birisi olan Gürگان seddi bu ovada inşa edilmiştir. Bu seddin kuzeyinde yer alan doğal bir savunma hattı ise Etrek nehridir.

Gürگان seddi muhtemelen Avrupalı seyyahların İran'ı ziyarete başladıkları XVI-XVII. yüzyıldan itibaren İskender Seddi ismiyle Batılı kaynaklarda yer almış olmalıdır (Kiani 1982b: 12). Bu sed, XX. yüzyılın başlarından itibaren Batılıların ve 1970'li yıllardan itibaren ise İranlı bilim insanlarının çalışmalarına konu olmuştur. Ancak ülkemizde bu sedde dair müstakil herhangi bir araştırma ve yayın yapılmamış olup, bazı yayınlarda kısaca ismi zikredilmiştir (Tezcan 2007; Altungök 2007; Esin 1979; vd.).

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgeden geçen Batılıların eserlerinde seddin kalıntılarına dair bilgiler görülmekle birlikte (Vambéry 1864: 55-57; Rawlinson 1879: 164), ilmî araştırmalar 1930'lardan itibaren başlamıştır. İlk kapsamlı araştırmalar 1970'li yıllarda İranlılar (Kiani 1982a; 1982b), daha sonra 2005-2007 yıllarında ise İranlı ve İngiliz ortak araştırma heyeti tarafından yapılmıştır (Nokandeh vd. 2006). Bu araştırmaların sonuçları makaleler halinde yayınlanmıştır. Bütün bu çalışmalara rağmen seddin ne zaman ve hangi amaçla inşa edildiği kesin bir sonuca bağlanamamıştır. Ayrıca ileride değinileceği üzere İran-İngiliz ilmî heyetinin ortak yayını içinde bazı tezatlar da yer almaktadır (Nokandeh vd. 2006).

Seddin ne zaman ve hangi amaçla inşa edildiğinin anlaşılabilmesi için yöntem olarak öncelikle Hazar çevresinde gelişen tarih bir bütün halinde göz önünde bulundurulmalıdır. Gürگان ovasının tarihî coğrafyası dikkate alınarak, bu bölgeye komşu olan Türk kavimlerinin yaptıkları devamlı akınlar bir bütün halinde değerlendirilmeli ve bu büyüklükte bir seddin yapılmasını gerektirecek olaylar tespit edilmelidir. Bu amaçla Gürگان bölgesinin tarihteki coğrafi, siyasi ve ticari önemi ortaya konulmalıdır. Sözlü geleneğin bir ürünü olarak sedde verilen tarihî isimler tahlil edilmelidir. Daha sonra tarihî kaynaklardaki bilgiler, İranlı ve İngiliz ilim heyetlerinin elde ettiği araştırma sonuçlarıyla birlikte değerlendirilmelidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

1-Hazar Çevresinde Türk-Fars (Turan-İran) Mücadeleleri

Tarihte Türk kavimlerinin Hazar denizinin çevresinde, Kafkasya ve Gürگان bölgelerinden İran topraklarına yaptıkları saldırılar, mitolojik devirlerden itibaren başlamaktadır. Firdevsi'nin *Şehnamesi* 'nde, özellikle Efrasiyab (Alper Tonga) döneminde, Horasan, Gürگان bölgesi uzun süren İran-Turan mücadelelerine sahne olmuştur (Firdevsi 1956: 367 vd.). Yazılı tarihte ise bu bölgeye yapılan Türk akınlarına dair ilk bilgiler İskitler (Sakalar) ile başlamakta, tarihî süreç içinde Hun, Akhun, Eftalit, Göktürk, Sul Türkleri ve Oğuzlar/Türkmenler ile devam etmektedir.

Hazar'ın doğusundan ve batısından İran topraklarına bilinen ilk Türk akınlarını İskitler (Sakalar) yapmıştır. İskitlerin batı kolu, Kimmerleri yurtlarından çıkararak onların ardından Kafkasları aşmışlar, Hazar denizi kıyısında Derbend-Demir Kapı geçitleri üzerinden Azerbaycan'a ve daha güneye inmişlerdir. İskitler, Med hâkimiyetine son vererek Anadolu'ya yayılmışlar ve burada yirmi sekiz yıl hüküm sürmüşlerdir. İskitler, İran destanlarına göre Efrasiyab'dan sonra tekrar güçlü bir devlet haline gelerek, bir süre İran'ı nüfuzları altına almışlardır. Pers Kralı Kirus (MÖ. 555-528) döneminde İskitler, Gürگان bölgesinde (Hyrkania) yaşayan Hirkanlılarla bir olarak Asurlulara karşı ordu göndermişler ve sonuçta Kirus ile ittifak kurmuşlardır. Fakat İskitlerin Ceyhun bölgesindeki esas zümreleri, Kirus ile müttefik olmamışlardır. Kirus ömrünün son yıllarında İran'ın kuzeydoğusunda yaşayan bozkır kavimleri ve en çok da buradaki İskitler (Massagetler) ile savaşmak zorunda kalmıştır. Kirus, aşağı Ceyhun (Oxus) bölgesinde, Massagetlerle MÖ. 529 yılında yaptığı savaşta mağlup olmuş ve hayatını kaybetmiştir (Durmuş 2008: 10, 36-37). Çin kaynakları, Massagetlerden "Dah Yüe-çi" (Büyük Yüeci), Orta Asya'da yaşamış ve Baktriya, Kuşan ve Eftalit devletlerini kuran kabile olarak bahsetmektedir (Aytbayev 2002: 632).

Daha sonra Pers tahtına geçen I. Darius, ilk seferini MÖ. 518-517 yıllarında Türkistan'daki İskitler üzerine yapmış ve onları mağlup etmiştir. Darius, Karadeniz'in kuzeyindeki İskitlere karşı da bir sefer yapmayı planlamış, MÖ. 513 yılında Trakya üzerinden İskitlere karşı harekete geçmiştir. Darius, İskitlerin Kafkasya üzerinden İran topraklarına yapacakları akınlara karşı bir tedbir olarak bu sefere çıkmıştır. İskitleri doğudan olduğu gibi batıdan da kuşatmak istemiş, ancak onların bozkırın içlerine çekilme taktiği karşısında güç durumda kalarak ordusunu geri çekmek zorunda kalmıştır (Durmuş 2008: 37-39).

İskitlerden sonra İran için hem Kafkaslardan hem de Hazar'ın doğusundan gelen Hunlar bir tehlike haline gelmişlerdir. Avrupa Hunlarının İran topraklarına ilk girişleri, 355 yılında Balamir komutasında, Don ırmağını geçip, Alanların yerleşmiş oldukları Hazar-Aral arasındaki bölgeleri istila etmeleri ile olmuştur. Hunlar 374 yılında İdil civarında görünmüşlerdir. V. yüzyılda artık Onogur ve Sariogur (Saragur) adı verilen Hun boyları, Hazar denizinin batı kıyıları boyunca, Derbend ve Kur Nehri arasındaki bölgede, hâkimiyetlerini kurmuşlardır. Kendilerine Haylandur adı verilen bu Hun boyları, Sasani toprakları üzerindeki baskılarını arttırmışlardır (Altungök 2007: 128).

Aynı dönemde Hazar denizinin doğusunda da Hunlar görülmektedir. Ancak burada genel bir tarihî yanlılığı hatırlatmakta fayda vardır. Bu Hun grupları, yani Akhunlar çeşitli kaynaklarda Hyon, Kionit ve Hyonaye gibi isimlerle anılmışlardır. Türkistan'daki Hun gruplarından olan Kionitlerin başına geçen bir Hun hükümdarı, onları Sogdiana'ya (Maveraünnehir, Zereşan) ve oradan Sasani sınırlarına doğru harekete geçirmiştir. Daha sonraları doğudan gelen Eftalitler, Kionit boylarına hâkimiyetlerini kabul ettirerek, önce bölgede hâkim sülale haline gelmişler, daha sonra Sasanilerin en tehlikeli düşmanları olmuşlardır (Akbulut 2002: 831). Yani Akhunların diğer ismi Eftalit olmayıp bunlar farklı Türk hanedanlarıdır. Hun isminin bozulmuş şekilleri olan Hyon, Kionit, Hyonaye vb. isimlerle anılan Hun topluluğu Akhunlardır ve onların hâkimiyetine doğudan gelen Eftalitler son vermişlerdir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Sasani hükümdarı II. Şapur döneminden itibaren Akhunlar (Kionit), Türk soyundan oldukları kabul edilen Kidara-Kuşanlar ile işbirliği yaparak, Sasaniilere karşı güçlü bir ittifak kurmuşlardır. Daha sonra Roma İmparatorluğu'na (Bizans) karşı Sasaniiler ile bir anlaşma ve ittifak yapmışlardır. Avrupa Hunları, Doğu Avrupa'da ilerlerken, soydaşları olan Akhunlar 356'da devletlerini kurmuşlardır. Akhunlar, 370-375 yıllarında Soğdiana'yı ele geçirerek Sasaniilerin kuzey doğu komşuları olmuşlardır. Daha sonra Ceyhun'u geçip Sasaniilere ait olan Horasan'a girmişler ve Merv'e kadar ilerlemişlerdir. Merv'i ele geçirerek Kuşmihan'da ordugâhlarını kurmuşlar ve Gürگان bölgesi de dâhil olmak üzere, Rey'e kadar Sasani topraklarını yağmalamışlardır. Sasani hükümdarı V. Behram Gur, 428 yılında ani bir baskınla Akhun ordusunu mağlup ederek, bol miktarda ganimet elde etmiştir. Bu zaferin ardından bir Sasani ordusu Maverâünnehir'e yürümüş, ancak Ceyhun'u geçemez Türklerle karşılaşmıştır. Sasani komutanı bir anlaşma yapmak zorunda kalmış, Firabr sınır olarak tespit edilmiştir (Akbulut 2002: 832-833; Esin 1979: 41).

Diğer taraftan Uldız idaresindeki Avrupa Hunları, 396 yılında düzenledikleri Anadolu seferinden dönerlerken Sasaniiler ile mücadele etmişlerdir. Hunların, Sasaniilerin merkezine yakın bir bölgede görülmeleri, halka korku vermiş ve Sasani Kralı IV. Behram, Hunlarla şiddetli bir mücadeleye girmiştir (Ahmetbeyoğlu 2001: 44). Priskos, bu olayları anlatırken İskitlerin (Hunları kastederek) memleketlerinde bir zamanlar kuraklık olduğunu ve İranlıların ülkesine girdiklerini, etrafı yağmalarken İran ordusunun gelerek onlara ok yağdırdığını, İskitlerin geri çekilip, bir deniz kenarındaki kayalıklardan, ateş çıkan bir yerden ilerleyerek, ülkelerine döndüklerini nakletmektedir (Ahmetbeyoğlu 1995: 46). Hunların İran'dan geri dönüş yolundaki denizin Hazar denizi, kayalıklardan ateş çıkan yerin ise Bakü civarındaki petrol yatakları olduğu tahmin edilmektedir. Yani Hunlar, Hazar denizinin batı kıyısı boyunca Derbend geçidi veya Hazar kapısı üzerinden ülkelerine dönmüşlerdir. Avrupa Hunları Rua döneminde, 415-420 yıllarında da Sasaniilerle savaşarak önemli başarılar elde etmişlerdir. Hunlar, Hazar denizinin kuzey ve doğusundan dolaşmak suretiyle İran'a girmişler ve Nusaybin (Nisibis) önlerine kadar gelmişler, yine İran topraklarından geri dönmüşlerdir (Ahmetbeyoğlu 2001: 45, 53).

Avrupa Hun hükümdarı Atilla döneminde, Sasani hükümdarı II. Yazdigerd'in topraklarını genişletme siyaseti izlemesi sebebiyle, 445-446 yıllarında Hazar denizi civarında birçok Hun-Sasani savaşı vuku bulmuştur. Hunlar, Sasaniilerin sürekli düşmanlığına karşılık, 451 yılındaki büyük isyanda, Ermenilere yardım etmek suretiyle karşılık vermişlerdir. Hunlar, Kafkasları geçerek Ermenilere yardımcı kuvvetler göndermişlerdir. Atilla, Doğu ve Batı Roma devletlerinin gücünü kırdıktan sonra, büyük bir İran seferine hazırlandığı sırada ölmüştür. Bu dönemde Hunların elinde olan Hyrcania (Gürگان) sınırındaki bozkır sahaları ve Balhan dağları civarı kısa bir süreliğine Sasaniilerin eline geçmiştir (Németh 1982: 72-73).

Hazar'ın doğusundaki Akhunlar ise 428 yılındaki yenilgiden sonra, V. Behram Gur'un (420-438) ölümüne kadar Ceyhun'u geçmemişler, fakat onun ölümünden sonra Sasani sınırlarını tehdit etmeye başlamışlardır. Tahta yeni geçen II. Yazdigerd (438-457) döneminde sulh bozulmuştur. II. Yazdigerd, Doğu Roma'ya (Bizans) karşı sefer hazırlıkları içerisindeyken, bir yandan Kidara-Kuşanlar, diğer yandan da Akhunlar ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. II. Yazdigerd, Kafkasya'daki Hun tehlikesi sebebiyle, Ermeniyeye ile Hazar denizi arasında Bab ül-Ebvab'a kadar uzanan büyük bir seddin inşasına başlamıştır. Akhunların yeniden Horasan'a girmesi üzerine, 443 yılında Nişabur'da ordugâhını kurmuş ve sekiz yıl boyunca Akhunlar ile savaşmak zorunda kalmıştır. Bazı küçük başarılar elde eden II. Yazdigerd, 455 yılında Akhunların Horasan'a girmelerine engel olamamıştır (Akbulut 2002: 833; Konukçu 1973: 76-77).

Bir diğer Türk hanedanı olan Eftalitler, 429 yılından sonra Akhunların hâkimiyetindeki Maverâünnehir'e gelmişlerdir. Eftalitlerin ataları, MS. 400'lerde Çungarya bozkırlarında Juan-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

juanlara bağlı Hua (Hun) adında küçük bir oymaktan gelmektedirler. Eftalitler, 429 yılından sonra Ceyhun'un güneyine yayılarak, Kidara-Kuşanlardan Belh'i almışlar ve Horasan'a yerleşmişlerdir. Bölgedeki güçlerini arttıran Eftalitler, Akhunların (Kionit/Hyonların) da kendilerine katılmalarıyla, düzenli ve büyük bir orduya sahip olmuşlardır. Eftalitlerin merkezi Badgis ve çevresi emniyet altına alınmış ve bu şehir Sasanilere karşı askerî bir üs haline getirilmiştir (Akbulut 2002: 833-834).

Sasani hükümdarı II. Yazdigerd'in 457'deki ölümüyle tahta III. Hüzmüz geçmiştir. Ancak kardeşi Firuz, Eftaltilere sığınarak Hüzmüz'e karşı yardım istemiştir. I. Firuz, Eftalitlerin askerî desteğiyle 458'de Sasani tahtına oturmuştur. Firuz'un Eftaltilere yaptığı vaatlerini yerine getirmemesi ve sonrasındaki olaylar neticesinde, iki devlet arasındaki münasebetler bozulmuştur (Konukçu 1973: 77-78). Procopius'un verdiği bilgilere göre, I. Firuz döneminde Eftalit-Sasani mücadelesi başladığı sırada Eftalitler Gorgo şehrinde oturuyorlardı. Burası Sasani sınırının karşısındaydı (Procopius 1914: 15). Firuz, 465 yılında Eftalitlerin sınır kasabası Balaam'ı ele geçirmiştir. Sasani hükümdarı, 475 yılında ikinci defa Eftaltilere karşı sefer hazırlıklarına girişmiştir. Gürgan'ı askerî merkez haline getirerek, bütün birliklerin burada toplanmasını emretmiştir. Hazırlıklarını tamamlayınca büyük bir ordu ile Horasan'a yürümüştür. Eftalit topraklarına doğru ilerleyen Firuz, Eftalit hükümdarı Ahşunvar tarafından başarılı bir taktik sonucu dört taraftan kuşatılarak, Gürgan ile teması kesilmiştir. Ahşunvar, Firuz'un huzuruna gelerek yere kapanmasını ve bir daha Eftaltilere karşı savaşmayacağına, aradaki sınırı geçmeyeceğine dair yemin etmesini istemiştir. Firuz, aman dileyerek Ahşunvar'ın ayaklarına kapanmayı kabul etmiştir. Daha sonra 484 yılında intikamını almak isteyen Firuz, yine Gürgan'da ordusunu toplamış ve Eftalitlerin merkezine yürümüştür. Ahşunvar, Firuz'u istediği yere çekerek mağlup etmiştir. Başta Firuz olmak üzere, Sasani soyluları ve ileri gelenleri kazılan hendeklerde çok sayıda askerle birlikte ölmüştür. Eftalitler, zaferden sonra Sasani topraklarına girerek Merv ve Herat ile birkaç eyaleti idareleri altına almışlardır. Sasaniler vergi ödemek zorunda kaldıkları gibi, Firuz'un oğlu Kubad'ın Eftalit merkezinde gözetim altında tutulması halî devam etmiştir (Akbulut 2002: 836; Procopius 1914: 20 vd.). I. Firuz dönemi konumuz açısından önemli olup, Gürgan seddinin bu dönemde inşa edildiği ağırlık kazanmaktadır.

Procopius, Firuz'un ölümünden sonra Eftalitlerin iki yıl boyunca bütün İran'a hâkim olduklarını bildirmektedir (Procopius 1914: 31). Firuz'un ölümünden sonra yerine kısa bir süre Balas geçmiştir. Daha sonra tahta geçen Firuz'un oğlu I. Kubad (488-531) döneminde Mazdek isyanı çıkmıştır. I. Kubad, tahtan indirilerek hapsedilmiştir. Hapisten kurtulduktan sonra, Eftalitlerin yardımıyla tekrar tahtına oturmuştur. Bu yardıma karşılık Kubad, Eftaltilere vergi ödemeyi ve sınırdaki ihtilaf konusu toprakları onlara terk etmeyi kabul etmiştir. Bu dönemde sınırdaki birkaç küçük çatışmanın dışında savaş olmamış; Sasani devleti, Eftalitlerin himayesi altında kalmıştır. Bu dönemden sonra Eftalitler, Afganistan ve Hindistan'a yönelmişlerdir. Kubad ise Hazar Kapısı'ndan çeşitli Türk boylarının saldırıya geçmesi üzerine Doğu Roma devleti ile yedi yıl süreli bir barış anlaşması yapmıştır (Konukçu 1973: 82-83; Akbulut 2002: 837).

I. Kubad döneminde, Kafkasya üzerinden İran topraklarını tehdit eden diğer bir Türk devleti, Hazarlar olmuştur. İbnü'l-Esir, I. Kubad (Kubâz) döneminde Hazarların ortaya çıkarak İran topraklarına akınlarda bulduklarını ve Dinâver şehrine kadar ulaştıklarını haber vermektedir. Kubad bu saldırıları geri püskürtmüş ve ayrıca Şirvan ile Ân arasında büyük bir sed ve civarda şehirler inşa ettirmiştir (İbnü'l-Esir 1985: 376).

Eftalit-Sasani sınırı VI. yüzyılın başlarında, Hazar denizinin güneydoğu köşesinde bulunan Gürgan şehrinde geçmekteydi. 531 yılında I. Kubad'ın ölümüyle yerine oğlu I. Hüsvrev Anuşirvan (531-578) geçmiştir. Bu dönemde Türkistan'da Juan-juan hâkimiyeti sona ererken, Göktürkler yeni bir güç olarak ortaya çıkmışlardır. Böylelikle Eftalitler, Juan-juanların yıkılmasıyla güçlü bir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

müttefikten mahrum kalmışlardır. 555 yılından itibaren Eftalitler, Göktürklerin batı bölgesinin Yabgusu İstemi ile hem hudut olmuşlardır. Kısa süre sonra İstemi Yabgu, İpek yoluna hâkim olabilmek için Eftalitelere karşı Sasaniler ile ittifak kurmuş, kızını I. Hüsrev Anuşirvan ile evlendirmiştir. İstemi Yabgu'nun ordusu, Sasani ordusuyla birlikte hareket ederek Maveraünnehir'i istila etmiştir. 562'de İstemi Yabgu, Eftalit ordusunu mağlup ederek bu devlete son vermiştir. Bu savaştan hemen sonra harekete geçen Anuşirvan, karargahını Gürgan'da kurmuş ve Eftalit topraklarının mühim bir kısmını ele geçirmiş, sınırlarını Ceyhun nehrine kadar genişletmiştir (Konukçu 1973: 96 vd.; Taşağıl 1995: 31-32; Akbulut 2002: 837 vd.). Daha sonra Göktürklerin Bizans devleti ile anlaşması üzerine, Anuşirvan da kuzeybatıdan Göktürlere bağlı kavimlerden gelebilecek akınlara karşı, II. Yezdigerd (438-457) zamanında inşasına başlanan suru tamamlamıştır. Hazar denizi kıyısındaki Derbend ve Daryal geçitlerinde yeni istihkâmlar kurdurtmuştur. Ülkesini dört ispehbedliğe (ordu komutanlığı) ayırarak, bunlardan Horasan ve Azerbaycan ordu komutanlarını Türk akınlarını durdurmakla görevlendirmiştir (Akbulut 2002: 841).

İslam ve Ermeni kaynaklarına göre Hazarlar, VII. yüzyılın ortalarına kadar Batı Göktürklerine bağlı kalmışlardır. Yine bu dönemde Kafkaslardaki Derbend geçidini aşarak Gürcistan ve Azerbaycan'a akınlar yapıp, Tiflis'i kuşatmışlardır. Daha sonra yine Hazarlardan Çorpan Tarhan, Sasanilere karşı başarılar kazanarak Aras nehrine kadar bütün Kuzey Azerbaycan'ı ele geçirmiştir (Taşağıl 1998: 117). Ayrıca Hazarlar döneminde Ruslar, Hazar kağanının izniyle, gemilerle Hazar denizine girmişler ve Gil, Deylem, Cürcan (Gürgan) sahili gibi yerlere saldırılar düzenleyerek etrafı yağmalamışlardır (Mesudi 2011: 145).

Gürgan çevresinde son olarak görülen ve günümüze kadar varlıklarını bölgede devam ettiren Türk kavmi Oğuzlar olup, 982-83 yılında yazılan *Hudûdü'l-Âlem* adlı eserde Hazar denizindeki Siyahkûh adasına yerleşen Oğuz (Guz) Türklerinden kalabalık bir boyun, karada ve denizde yağmalar yaptıkları kaydedilmiştir (Minorsky 2008: 13).

Sasaniler, gerek Kafkasya'dan, gerekse kuzeydoğu bölgelerinden (Gürgan) gelen önce Alan ve daha sonraki Hun saldırılarına karşı bölgede bazı savunma tedbirleri almışlar, II. Şapur döneminden (309-379) itibaren bazı savunma duvarları ve istihkâmlar yapmışlardır. Hun baskınlarının şiddetini arttırması üzerine, Sasaniler Kafkas dağlarının Hazar denizi kıyılarındaki beş bölgede bulunan önemli geçitlere savunma amaçlı yüksek sedler yapmak zorunda kalmışlardır. Derbend bölgesindeki sedlerin inşasına V. yüzyılda, II. Yezdigerd, döneminde başlandığı, ama daha doğru olarak I. Hüsrev Anuşirvan (531-578) zamanında tamamlandığı kabul edilmektedir. Bu savunma duvarlarının en önemlileri Derbend, Gilgilçay ve Besparmak sedleridir. Bu yapılar bir kale ve kalenin bir tarafından dağa, diğer tarafından denizin içine kadar uzanan, üzerinde burçlar bulunan duvarlarla inşa edilmiştir. Gürgan bölgesinde inşa edilen savunma duvarları ise Gürgan ve Temişe (Temise) sedleridir (Tezcan 2007: 195-196; Altungök 2007: 128, 152).

2-Gürgan Seddi

a-Sedde Verilen İsimler, Konumu ve Özellikleri

Büyük tarihî yapılara verilen isimler, sözlü hafızayı aktarması sebebiyle önemlidirler. Gürgan ovasının antik savunma seddine tarihte çeşitli isimler verilmiştir: Sedd-i İskender (İskender'in Seddi), Sedd-i Firuz (Firuz'un Seddi), Sedd-i Anuşirvan (Anuşirvan'ın Seddi), Bab-ı Sul (Sul Kapısı). Halen bölgede bulunan Türkmenler sedde kızıl renkli tuğlaları ve düz olması sebebiyle "Kızıl-Alan" veya "Kızıl Yılan" demektedirler (Kiani 1982a: 73; Nokandeh vd. 2006: 121; Esin 1979: 43). Günümüz ilim âleminde ise "Büyük Gürgan Seddi" ismiyle bilinmektedir.

Gürgan seddine Sedd-i İskender adının verilmesi, Makedonyalı İskender ve Kur'an-ı Kerim'de kıssası geçen Zülkarneyn'in İslam dünyasında birbiriyle karıştırılmasından

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

kaynaklanmaktadır. Zülkarneyn, Ye'cûc ve Me'cûc için bir sedd yaptırmıştır. İskender-i Rumî adıyla anılan Makedonyalı Büyük İskender'in, Kur'an-ı Kerim'de yer alan, Allah'ın salih kullarından veya peygamberlerinden olan Zülkarneyn ile hiçbir alakası yoktur. Nitekim bunu yazılı kaynaklar da doğrulamaktadır. Mesela Risâle-i İskender'de “*Hâsıl-ı kelâm İskender ikidir. Evvelki Zülkarneyn, Kur'an'da mezkûr abd-i mü'min-i sâlihdir ve sultân-ı âdildir ve veziri Hızır'dır ve ikinci, İskender-i Rumî, müşrikdir ve veziri filozof (Aristales)'dur. İkisi beyinde iki bin seneden ziyade müddet vardır*” denilmektedir. Zülkarneyn'in İbrahim peygamber ile çağdaş olduğuna dair bilgiler vardır. İslam kaynaklarında İbrahim peygamberin tufandan sonra MÖ. 1263'te doğduğu ve Fırat nehri yakınlarında Babil kenti ve civarında yaşadığı ifade edilmektedir. Zülkarneyn hakkındaki bilgilere ve rivayetlere göre onun yaşadığı dönem ve bölgeler bu bilgilerle örtüşmektedir (Pala 1993: 122, 125).

Makedonyalı İskender'e Zülkarneyn lakabının verilmesi Anadolu ve Fars ülkelerini istila etmesinden dolayıdır. Bu lakabı ona ilk yakıştıran Firdevsî olarak görünmektedir. Şehname müellifinin, Pers ordularını hezimete uğratan bir hükümdara peygamberlik veya olağanüstülük payesi vermesinin nedeni, Farsların kırılan millî gururlarını tamir etmek olmalıdır. Şark edebiyatlarında büyük bir yer işgal eden İskendernâmeler ise Şehname'den etkilenecek kaleme alınmışlardır. Böylece İslam ülkelerinde İskender'in Zülkarneyn olduğu görüşü revaç bulmuş ve yayılmıştır. Dolayısıyla Zülkarneyn'in Ye'cûc ve Me'cûc için yaptırdığı sedd de İskender seddi olarak bilinmiştir. Makedonyalı Büyük İskender'in, peygamberlerden veya salih kullardan birisi olmadığı gibi, sed yaptırdığına dair bir bilgi de tarihî kayıtlarda bulunmamaktadır (Pala 1993: 128).

Gürگان seddi üzerinde çalışan İranlı ve İngiliz bilim insanları da seddin İskender'e atfedilmesinin muhtemelen daha yakın tarihlerde olduğunu ve Makedonyalı İskender ile herhangi bir bağlantıdan ziyade, popüler ilgisini Firdevsî'nin Pers kahramanı İskender'e borçlu olabileceğini belirtmektedirler (Kiani 1982a: 73; Nokandeh vd. 2006: 121).

Gürگان seddine verilen Sedd-i Firuz, Sedd-i Anuşirvan isimleri, özellikle Farsça konuşan halk tarafından kullanılmıştır (Kiani 1982b: 11). Bu isimler, sözlü geleneğin İran coğrafyasındaki devamlılığına işaret etmektedir. Muhtemelen Sedd-i Firuz ismi, seddin Firuz tarafından inşa edilmesine ve Sedd-i Anuşirvan ismi ise seddin Anuşirvan tarafından onarılmasına atıfta bulunmaktadır. Tarihi bilgilerde de görüldüğü gibi Firuz, Gürگان bölgesini askerî bir üs haline getirmiştir. Onun ölümüyle başlayan Eftalit hâkimiyeti altındaki I. Kubad döneminde, sınır bölgeleri Eftalitlerin eline geçmiştir. Bu dönemde Eftalitler tarafından ele geçirilen seddin kısmen tahrip edilmesi ihtimali tarihte sık görülen bir uygulamadır. Orta Çağ kaynaklarında yer aldığı gibi Anuşirvan dönemi Sasani ülkesinde yıkılan birçok yapının tamir edildiği bir dönem olmuştur.

Bab-1 Sul (Sul kapısı) ismi ise doğrudan Türk kavimleriyle bağlantılıdır. Sul kelimesi Orta Çağ Arap-Fars kaynaklarında, hem Kafkasya'daki bir şehri, hem de Gürگان'ın kuzeyindeki Türkleri veya onların topraklarını ifade etmek için kullanılmıştır. Arapça “Sûl”, Türkçe “Çöl” veya “Çor” olduğu anlaşılan bir şehir Kafkasya'da, bugünkü Derbend surlarının yerinde, miladi I. yüzyılda mevcuttu. Hun merkezi olan bu Sul şehriyle, aynı ismin verildiği bir Türk kavmi de Hazar denizinin doğu kıyısında, yani Gürگان bölgesinin kuzeyinde yaşıyordu. Esasen Orta Çağ Arap-Fars kaynaklarındaki bilgilere göre Kafkaslardaki ve Hazar'ın doğu kıyılarındaki Hunları ayırt edebilmek mümkün olmadığı gibi; Gürگان'ın kuzeyinde yaşayan Sul Türklerini, Akhunları, Eftalitleri ve Oğuzları tam olarak birbirlerinden ayırt edebilmek de mümkün değildir. Daha önce Massagetler hakkında ifade edildiği gibi bu Türk kavimleri arasında sürekli bir devamlılık ve bağlantı bulunmaktadır. Orta Çağ kaynaklarında buradaki Türkler ve toprakları Sul (Sol, Sal) ismiyle kaydedilmiştir. Emel Esin, bu konudaki detaylı çalışmasında, Sasanilerin Gürگان'ın kuzeyinde başlıca düşmanlarının Sul Türkleri olduğunu, burada inşa ettikleri savunma seddine Bab-1 Sul (Sul kapısı) ismini verdiklerini ifade etmektedir (Esin 1979: 33, 43). Ayrıca Eftalit

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015*

devletinde rol oynayan boylardan birisinin ismi de Çol (Çöl?) idi ve Gürگان havalisinde bulunuyorlardı (Kafesoğlu 1998: 87). Türklerin Müslüman Araplarla doğrudan temas etmeleri, Hz. Ömer zamanında, 641 yılında Azerbaycan ve Horasan'da gerçekleşmiştir. Bu dönemde Kuzey Azerbaycan ve Derbend'de Hazarlar, Cürcan'da (Gürگان) Sul Türkleri, Sistan'da Eftalitler ve Halaçlar, Toharistan'da Karluklar bulunmaktaydı (Şeşen 2001: 5-7). Belâzurî ve Kudâme, Cürcan halkının eski zamanlarda Türklere karşı burada bir duvar inşa ettiklerini, ama Türklerin Arap fetihleri sırasında bu duvarı aşarak bölgeyi ele geçirmiş olduklarını haber vermektedirler (El-Belâzurî 1987: 483; Şeşen 2001: 191'den naklen). Arap fetihleri sırasında bölgedeki Türk yöneticilerinin isimlerinde Sul kelimesi yer almaktadır (Sul, Ruzban Sul, Sultekin). Ayrıca bu hanedana Türk Sul hanedanlığı ismi verilmekte ve Oğuz soyundan geldikleri kabul edilmektedir (Asadov 2002: 311 vd).

Gürگان Seddi, İran'ın kuzeydoğusunda, Horasan'da, tarihî Cürcan bölgesinde, günümüzdeki ismiyle İran'ın Gülistan eyaletinde yer almaktadır. Hazar denizinin güneydoğu köşesinden başlayarak Mazenderan bölgesinin doğu kesimini teşkil eden Cürcan (Grekçe Hyrcania, eski Farsça Varkhna=kurtlar ülkesi), Orta Çağ İslam coğrafyacıları tarafından bazen Taberistan, bazen de Horasan sınırları içinde gösterilmiştir. Aslı Farsça olan Gürگان isminin, Gürگان şehrini kurduğu söylenen efsanevi İran kahramanı Milad oğlu Gürğin'den geldiği rivayet edilmektedir. Hazar denizinin diğer bir ismi de Bahr-i Cürcandır. (Kurtuluş 1993: 131).

Gürگان ovası, özellikle Etrek ve Gürған nehirleri arasındaki verimli toprakları sebebiyle, tarih öncesi dönemlerden itibaren cazip bir yaşam alanı olmuştur. Pers hanedanlığı döneminde Gürған eyaleti (Parthava), doğuda önemli bir satraplıktı (idari bir birim). Grek kaynakları buraya Hyrcania ismini vermişlerdir. Perslerin yıkılışından sonra kısa bir süre Selevkosların idaresi altında kalmıştır. Daha sonra bölge yerli bir hanedan olan Part idaresine girmiş ve Partlar bu önemli bölgeyi sürekli kontrol altında tutmaya çalışmışlardır. Bu yüzden en eski yerleşim kalıntıları Part dönemine aittir. Bu yerleşim kalıntıları, daha ziyade Hazar'ın doğu kıyılarında, Etrek ve Gürған nehirleri arasında bulunmuştur. Partlar döneminde önemi artarak gelişen bölgede, Part kralları birçok kale ve şehir kurmuşlardır. Bu yapıların büyük çoğunluğu askerî amaçla inşa edilmiştir. Erken Part kale ve şehirleri olan Nisa, Sultan-Ali veya Daş Kale gibi yapılar savunma amaçlı yapılarıdır. İnşaat malzemesi olarak çamur tuğlası, pişmiş tuğla, alçıtaşı ve kireçli harç kullanılmıştır. Erken Part döneminde kil de kullanılmıştır. Kale ve şehirlerin yapımında erken dönemlerde çamur tuğlası, daha sonraları pişmiş tuğlalar kullanılmıştır (Kiani 1982b: 9, 76-77).

Çok eski bir geçmişe sahip olduğu bilinen Gürған'ın Sasanilerin tarihinde de önemli bir yeri vardır. Bölgede I. Hüsrev Anuşirvan zamanında yapılan Şehristan-ı Yezdicerd ve Şehr-i Firuz kaleleriyle kuzey sınırı boyunca uzanan surlar, Dihistan'daki göçer kavimlerin akınlarına engel olmuştur. Gürған bölgesi aynı ismi taşıyan bir nehir tarafından ikiye ayrılmaktadır (Kurtuluş 1993: 131). 982-83 yılında yazılan *Hudûdü'l-Âlem* adlı eserde Gürған'ın (Cürcan) Deylemân ülkesinde, büyük bir eyalet olduğu, bereketli arazisi, bol tarımı ve zengin nimetleri ile mamur bir şehir olduğu belirtilmektedir (Mirorsky 2008: 91).

Ovanın en önemli antik yapısı Gürған seddidir. Bu sed batıda Hazar kıyılarından başlamakta ve doğuda Pişkamar dağlarına kadar uzanmaktadır. Bu seddin kuzeyinde yaklaşık 5 metre genişliğinde bir su hendeği de yapılmıştır. Ayrıca seddin üstünde belirli aralıklarla 30.000 askerin barınabileceği 36 adet küçük kale inşa edilmiştir. Arkeologlar, duvarın inşası için kullanılan pek çok tuğla ocağı ortaya çıkartmışlardır. Bu ocaklar duvara 20 ila 100 metre uzaklıkta bulunmaktadır. Hazar denizinin kıyı şeridinden, doğuda Elbruz dağlarına kadar uzanan Gürған seddinin coğrafi konumu, muhtemelen onun en önemli görevlerinden birisinin Gürған ovasını ve onun iç bölgelerini kuzeyden gelen akınlardan korumak olduğuna şüphe bırakmamaktadır. Büyük Gürған seddi, doğu-batı istikametinde, Pişkamar kayalıklarının yapay bir sınır oluşturduğu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

yaklaşık 3 km'lik bir uzun aralık (boşluk) dâhil olmak üzere en az 195 km'lik bir uzunluğa sahiptir (Nokandeh vd. 2006: 121). Aynı bölgedeki diğer bir savunma duvarı ise Temîşe seddi olup, kuzey-güney istikametinde, Hazar denizinin güneydoğu köşesinden Elbruz dağlarının eteklerine kadar uzanmaktadır (Nokandeh vd. 2006: 151). *Hudûdü'l-Âlem*'de Temîşe, Deylemân ülkesinde, dağlar ve deniz arasında uzanan çok güzel bir yerde, çevresinde bir sur olan küçük bir şehir olarak tanıtılmaktadır (Minorsky 2008: 92). Ancak bu seddin ileride değinileceği üzere ayrı bir sed değil, Gürgan seddinin bir parçası olduğu düşünülmektedir.

b-Tarihî Kaynaklarda Gürgan Seddine Dair Bilgiler ve Seddin Keşfi

Sasani dönemi kale ve sedleri hakkında kapsamlı bilgiler, Orta Çağ Arap-Fars kaynaklarında yer almaktadır. IX. yüzyıl Abbasi dönemi tarihçilerinden olan Belâzurî (ölm. 892), *Fütuhu'l-Büldan* adlı eserinde ve İbnü'l Esir, 1231 yılında kaleme aldığı İslam Tarihi *El-Kâmil Fi't-Târih* adlı eserinde isim ve bölge belirtmeksizin, Anuşirvan zamanında Göktürklerin saldırılarından korunmak için sınırda yapılan bir sedden bahsetmektedirler (İbnü'l Esir 1985: 396; El-Belâzurî 1987: 279-281). Bu seddin Kafkasya bölgesindeki Bab ül-Ebvab seddi olduğu Yâkut el-Hamevî'nin, 1224 yılında tamamladığı *Mu'cemü'l-büldân* adlı eserinden anlaşılmaktadır (Şeşen 2001: 131-132'den naklen).

İranlı tarihçi Taberî (839-923), 912 yılından sonra kaleme aldığı, bir dünya tarihi olan *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük* (Milletler ve Hükümdarlar Tarihi) adlı eserinde Sasaniler döneminde, Gürgan seddiyle ilgili en eski bilgileri nakletmektedir. Bu bilgilere göre Sasani hükümdarı Firuz, Sol (Sul) ve Alan memleketi tarafındaki topraklarını, diğer kavimlerin saldırılarından korumak amacıyla, büyük taşlardan sedler yaptırmış, oğlu Kubad ise babası öldükten sonra bu bölgede birçok yapılar vücuda getirmiştir. Kubad hükümdar olduktan sonra, Sol (Sul) memleketi tarafında ve Cürcan'da (Gürgan), halkı düşmanların tecavüzünden korumak amacıyla yontulmuş taşlardan şehir, kale büyük tepe ve başka birçok binalar yaptırmıştır. Taberî yedi yıl süren büyük kuraklıktan sonra Firuz'un Cürcan ile Bab-ı Sal (Sul) arasında bir şehir kurulmasını emrederek buna Ruşen-i Firuz adını verdiğini nakletmektedir. Anuşirvan döneminde ise Cürcan memleketi sınırındaki düşmanlar baskın yapmışlar, ancak Anuşirvan'ın emriyle kale ve istihkâmlar yapılmış olduğu için oraları ellerine geçirememişlerdir (Taberî 1991: 1032, 1056-1057). Taberî'nin verdiği bilgilerde, Firuz döneminde Bab-ı Sal (Sul) yani Gürgan seddinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Anuşirvan dönemindeki saldırı ise Göktürk ordusunun bu seddi aşamayarak geri dönmesi hadisesidir.

Kudâme b. Cafer, 932 yılında tamamladığı *Kitâb el-harâc* adlı eserinde seddin yapılış amacı hakkında bilgiler vermekte, ancak ne zaman inşa edildiğine değinmemektedir: “*Türklerin Cürcan'a komşu çölleri vardır. Buradan girerek akın yaparlar. Cürcan halkı Türklerin akınlarından korunmak için bu hududa tuğladan bir duvar inşa etmişlerdi. Buna rağmen Türkler onlara galip geldi. Bu seddin yerini Sül denen bir Türk hükümdarı ele geçirdi. Sonra, burasını Müslümanlar fethettiler*” (Şeşen 2001: 191'den naklen).

Gürgan seddi hakkında bilgi bulunan Türk kaynağı, Kaşgarlı Mahmud'un 1074'de tamamladığı *Divânü Lugâti't-Türk* adlı eserdir. Sedde dair bilgi, Kaşgarlı'nın bu eserin sonuna eklediği Türk dünyasını gösteren haritada yer almaktadır. Bu haritada Horasan'ın (Arz-ı Horasan) kuzeyinde, Gürgan seddinin konumunda, Zülkarneyn seddinin uzantısı olarak bir sed çizilmiştir (Kâşgarlı 2005: Sondaki harita). Kaşgarlı Mahmud'un çizdiği haritada, Müslüman coğrafyacılarından, özellikle İstahrî, Birünî veya Makdisî'den etkilendiği, ancak Türklerin yaşadıkları bölgelere ilişkin bilgileri bizzat kendisinin topladığı kabul edilmektedir. Hazar denizi “Bahrü'l-Âbısgûn” adıyla gösterilmiş olup, Aral gölüyle birleştirilmiştir. Haritada Horasan bölgesi, iki Hazar derbendi (geçidi) ve Taberistan'a kadar uzanan Zülkarneyn seddi isimleri yer almaktadır. Ancak sed, Hazar denizine kadar uzanmamaktadır. Harita üzerinde çalışan Adalıoğlu, Zülkarneyn ile Büyük İskender'in kastedildiğini ileri sürmektedir (Adalıoğlu 2007: 5 vd.). Fakat haritada

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

seddin arkasında, Zülkarneyn'in önlerine sed çektiği Ye'cûc ve Me'cûc diyarı görülmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, Makedonyalı İskender'in yaptırdığı bir sedde dair herhangi bir tarihi bilgi bulunmamaktadır. Haritada Hazar'a verilen Abasgun ismi, kıyıdaki tarihî bir şehrin isminden gelmektedir. *Hudûdü'l-Âlem*'de Abaskun, Deylemân ülkesinde, Hazar kıyısında, dünyanın her tarafından gelen tüccarların sık uğradığı, zengin ve küçük bir şehir olarak tanımlanmaktadır (Minorsky 2008: 92). Mukaddesî (Makdisi) ise “*Abeskûn, deniz kenarındadır ve üzerinde tuğla bir kale vardır. Cürcan'ın limanı, Rehâb'ın deposudur*” demektedir (Mukaddesi 2015: 360-361).

İbn-i İsfendiyar 1216'da yazdığı *Tarih-i Taberistan* adlı eserinde, Firuz-kand olarak bu seddin hendeğine değinmektedir: “*Şehrin ilk kurucusu Firuz Şah döneminde, deniz kıyısında, Gürgan ve Mugan sınırında bir kanal veya kale hendeği yapılmıştı. Firuz-kand (Firuz'un hendeği) denilen bu hendeğin kalıntıları Taberistan'da birçok yerde hâlâ görülebilir*” (İsfandiyar 1905: 27). Bu bilgiye göre yine sed ve hendeğin Firuz zamanında mevcut olduğu görülmektedir.

İbnü'l Esir, 1231 yılında kaleme aldığı İslam Tarihi *El-Kâmil Fi't-Târih* adlı eserinde Taberî'deki bilgileri tekrar etmektedir: “*Hükümdar Firuz, Sül ve el-Lân civarında ülkesini korumak için bir bina inşa ettirmiş, oğlu Kubâz da bu binanın üzerine ilave yaptırmıştı. Kisra Anuşirvan hükümdar olunca Sül ve Cürcan (Gürgan) civarına birçok binalar ve kaleler inşa ettirdi ve bu sayede bütün ülkesini muhafaza altına almış oldu*” (İbnü'l-Esir 1985: 393). Ayrıca İbnü'l Esir, Anuşirvan zamanında Türk hükümdarının Sasanilere saldırmak istediğini, çok sayıda askerle yola çıktığını, ama Kisra Anuşirvan'ın memleketini tahkim edip muhafaza altına almış olduğu için, Türk hakanının bir şey yapamadan geri döndüğünü de nakletmektedir. Bu hakanı, Hun ordusunu katleden, birçok yeri almış bir kimse olarak tanıtmaktadır (İbnü'l-Esir 1985: 393). Bu Türk hükümdarı dönemin tarihî olaylarına göre Eftalitleri mağlup eden, Göktürk Yabgusu İstemi Yabgu olmalıdır. Diğer bilgilerde ise Anuşirvan'ın, Firuz zamanında yapılan kale ve savunma duvarlarını tahkim ettirdiği anlaşılmaktadır.

Mağribli coğrafyacı Himyerî, XIII. yüzyılın sonlarında kaleme aldığı eseri *Ravzu'l-Mi'târ* adlı eserinde Cürcan'ı tanıtırken sedde dair bilgiler vermekte, ancak ne zaman yapıldığını belirtmemektedir: “*Acemler, Türklerin saldırılarını engellemek için tuğla bir sur yapmışlardır. Bu sur dört fersah uzunluğundadır ve bir ucu denizden başlayarak Horasan dağlarına kadar uzanır. Her fersahta bir kale vardır*” (Mukaddesî 2015: 354'den naklen).

Hamdullâh el-Müstevfî, 1340'da tamamladığı *Nüzhetu'l-kulûb* adlı eserinde yapıyı “duvar, sed” olarak adlandırmış ve onu Firuz'un yaptırdığını yazmıştır: “*Sasani Kralı Firuz Turanlıların saldırılarını püskürtmek için Cürcan sınırında uzunluğu 50 fersah olan bir duvar inşa etti*” (Mustawfi 1919: 156).

Safevi dönemi tarihçilerinden Siyâkî Nizâm, seddi inşa eden olarak I. Hüsrev Anuşirvan'ı göstermektedir (Kiani 1982a: 73'den naklen). Kiani, bazı Orta Çağ kaynaklarının seddin uzunluğunu olduğundan çok fazla göstermeyi tercih ettiklerini ifade ederek, Devletşah'ın *Tezkiresi*'ni buna misal vermektedir. Buna göre XV. yüzyılda Devletşah, seddin “Amul'den Abiverd ve Merv'e ve Ceyhun'un diğer tarafından Fergana ve Hocend'in sınırlarına kadar uzandığını” yazmaktadır (Kiani 1982a: 73). Ancak bu eserin Necati Lugal tarafından yapılan Türkçe tercümesinde sedde dair açık bir bilgi olmayıp, sadece İran mitolojisindeki Destan-ı Veys u Ramin'de yer alan “Areş ve Tahmures'in dünyayı bir ok atarak paylaşmaları ve ikisi arasındaki hududun izlerine hâlâ tesadüf edildiğine” dair bir ibare mevcuttur (Devletşah 1977: 97).

Sed üzerinde bilimsel çalışmalar XX. yüzyılda yapılabilmektedir. 1930'lardaki çalışmalar sırasında bir zemin ve hava araştırması yararlı bilgiler sunmuştur. 1933'de W. Schweitzer, Kümbet-i Kabus ve Hazar denizi arasındaki seddin büyük kısmını haritalandırmıştır. Bu haritada 18 kalenin birbirinden yaklaşık 5 ile 7 km uzaklıkta olduğunu kaydetmiştir. E. F. Schmidt'in

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

havadan keşfi, 170 km toplam uzunluğa sahip seddin denizden doğudaki dağlara uzandığını göstermektedir. E. F. Schmidt, seddin Gürgan nehrinin kuzey kıyısına çok yakın uzandığını gözlemlemiştir. Seddin güney tarafında bulunan bütün kalelerinin, kuzeyden gelen bir düşmana karşı planlandığını görmüştür. Bu uzun savunma hattının garnizonları olarak yerleştirilmiş otuz bir kadar kale saymıştır (Kiani 1982a: 73-75).

1938 yılında, Lester Thompson, Deşt-i Gürgan'ın coğrafik bir çalışmasını yayınlarken, Gürgan seddinin ilk kapsamlı açıklamasını sunmuştur. Onun belirttiğine göre bu sed, 1 ile 4 metre yüksekliğinde olup, genişliği yüksekliğinden yaklaşık dört kat büyüktü. Gümüş Tepe yakınlarında, Hazar denizinin altından Pişkamar sırtının dik kayalıklarına kadar 100 mil (160 km) doğuya uzanıyordu. Kuzey tarafındaki bir hendek, kabaca 2 m derinlikte ve yaklaşık bunun beş katı genişlikteydi. Thompson'a göre seddin önündeki hendek, hem hendek olarak kullanılmış, hem de seddin yapımı için gereken toprak buradan sağlanmıştır. Kümbet-i Kabus'un batısına uzanan duvarın uzun menzilleri çiftti ve genellikle kaleler tarafından korunuyordu. Kaleler arasındaki duvarlar düz bir hat boyunca inşa edilmişti (Kiani 1982a: 73).

Temîşe seddi ise ilk olarak 1964 yılında yüzey taramaları ve kazı yoluyla keşfedilmiştir. Özellikle tarihî gerekçelerle, bu seddin inşası için MS. VI. yüzyıl tarihi önerilmiştir. Bu bölgedeki dağların denize yakınlığı nedeniyle, Temîşe seddi 15 km uzunlukta olup, Gürgan seddinden çok daha kısadır (Nokandeh vd. 2006: 151-152).

1971-1978 yıllarında Kiani başkanlığındaki İran heyeti, 2005-2007 yılların arasında ise kalabalık bir İran ve İngiliz araştırma heyeti tarafından Gürgan bölgesi ve seddin kalıntıları kapsamlı bir şekilde incelenmiş, araştırma sonuçları yayınlanmıştır (Kiani 1982a; Nokandeh vd. 2006; Rekavandi vd. 2007).

c-Gürgan Seddinin Yapılış Amacı

Gerek Hazar çevresindeki Türk-Fars mücadelelerinin yoğun seyri, gerekse Orta Çağ dönemi kaynaklarının verdiği bilgilerde, seddin kuzeyden gelen Türk saldırılarını püskürtmek için tasarlanmış bir savunma yapısı olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca bu yazarların seddin yapılışıyla ilgili olarak İskender'e hiçbir referans vermemeleri de önemlidir.

Belâzuri, Cürcan (Gürgan) şehrinin etrafının tuğladan duvarlarla çevrili olduğunu; buranın halkının Türklerden korunmak için bu duvarı yaptıklarını, duvarın iki tarafından birisinin denize kadar uzandığını kaydetmektedir. Emevilerin Horasan'ı fethederek başladıkları dönemde Sicistan orduları komutanı Yezid b. El-Mühelleb'in (ölm. 720) Cürcan üzerine yürüdüğü sırada duvarın hâlâ ayakta olduğunu, Türklerin bu duvarı geçtiklerini haber vermektedir (El-Belâzurî: 1987: 483).

Taberî, Kubad'ın hükümdar olduktan sonra, Sol (Sul) memleketi tarafında ve Cürcan'da (Gürgan), halkı düşmanların tecavüzünden korumak amacıyla yontulmuş taşlardan şehir, kale büyük tepe ve başka birçok binalar yaptırdığını nakletmektedir (Taberî 1991: 1056).

Kudâme b. Cafer, 932 yılında tamamladığı *Kitâb el-harâc* adlı eserinde seddin Türk akınlarından korunmak için yapıldığını bildirmektedir: “*Türklerin Cürcan'a komşu çölleri vardır. Buradan girerek akın yaparlar. Cürcan halkı Türklerin akınlarından korunmak için bu hududa tuğladan bir duvar inşa etmişlerdi. Buna rağmen Türkler onlara galip geldi. Bu seddin yerini Sül denen bir Türk hükümdarı ele geçirdi. Sonra, burasını Müslümanlar fethettiler*” (Şeşen 2001: 191'den naklen).

Himyerî, XIII. yüzyılın sonlarında kaleme aldığı eseri *Ravzu'l-Mi'târ* adlı eserinde benzer bilgiler nakletmektedir: “*Acemler, Türklerin saldırılarını engellemek için tuğla bir sur yapmışlardır. Türkler onlara Harezem tarafından saldırır, fakat bir şey elde edemezlerdi. Türklerin hükümdarının adı Sül idi*” (Mukaddesî 2015: 354'den naklen).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Mesudî ise 943 yılında kaleme aldığı eserinde, Anuşirvan'ın Kafkas bölgesinde inşa ettirdiği kale ve sedlerin Kafkas dağına komşu olan Hazar, El-Lan (Alan), Türk kabileleri, Serir (Avar) ve diğer kavimlerin saldırılarına karşı koymak için yapıldığını yazmaktadır (Mesudî 2011: 132). Bu kavimlerin büyük çoğunluğu Türk kökenlidir. Kafkasya geçitlerinden İran'a yönelen saldırıların bu geçitlerden sonra karşılaştıkları son savunma hattında ise Gürgan ovasını batı tarafından koruyan, Gürgan seddinin bir parçası olduğu kabul edilen Temişe seddi yer almaktadır.

Gürgan seddinin batısında bulunan Temişe seddinin stratejik amacı ise hendeği ve duvarıyla, Hazar denizinin güney kıyısındaki bereketli toprakları kuzeydoğudan gelen saldırılardan korumaktır. Ayrıca kalelerin Gürgan seddinin hiçbir zayıf noktasına izin vermeyecek şekilde bütün bölümlerinde (ve muhtemelen Temişe seddinin her iki terminali yakınında) bulunması, bunların Gürgan seddinin her bölümü boyunca tetikte olan yeterli sayıda askerle ani saldırıları püskürtebilecek etkin sınır kontrolü ve savunma sistemleri olarak tasarlandığını göstermektedir (Nokandeh vd. 2006: 165-166).

Sed üzerinde çalışan İranlı ve İngiliz bilim insanları ise seddin yapılış amacıyla ilgili olarak farklı tezler ileri sürmektedirler. Kiani, Gürgan seddinin muhtemel Partlar döneminde II. Mihridates (MÖ. 121-91) tarafından Sakalar gibi kuzeydeki kavimleri "topraklarının dışında bırakmak" amacıyla inşa edildiğini düşünmektedir (Kiani 1982b: 76). Kiani, 1971 yılında başladığı çalışmalarının sonucunu şu şekilde özetlemektedir: Birincisi, seddin bütün bölümü pişmiş tuğlalardan oluşmamaktadır. Çamur tuğlalar ve kırık pişmiş tuğlalar da standart yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. İkincisi, araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre, dış hendeğin duvar uzunluğu boyunca yapıldığı tam olarak belli değildir. Özellikle ilk mezar göz önüne alınırsa, kesinlikle hendeğin tüm sed boyunca hendek olarak görev yaptığı varsayımı sorgulanabilir. Üçüncüsü, gelecek için önemli bir kanıt olarak çeşitli kalelerdeki mesleki seviyelere işaret edilmektedir. Dördüncüsü, duvar hattı boyunca inşa edilmiş çok sayıda tuğla fırını hakkında bazı somut bilgiler bulunmaktadır. Beşincisi, çeşitlendirilmiş inşaat standartları, özellikle de preslenebilen hemen hemen bütün malzemelerin kullanımı eserin yapımında acil bir unsuru düşündürmektedir (Kiani 1982a: 77).

Diğer taraftan Nicola Di Cosmo ve Julia Lovell, Çin seddinin antik düz duvarlarının konumu ve yoğunlukla uzaktan kontrol yerlerine sahip oldukları gerçeğinden hareketle, gerçekten de "barbarlardan korunmak veya barbarlara karşı koymak" için inşa edilip edilmediğini sorgulamaktadırlar. Onlara göre "gerçekten de bu sedlerin konumu Çin'i savunmak için değil de, yabancı toprakları işgal etmek, topraklarından yabancı göçebeleri sürmek ve bu bölgelerdeki insanların hareketlerini kontrol üzere askerî noktaların kurulmasını kolaylaştırmak için tasarlanmış olabileceğini" iddia etmişlerdir (Lovell 2008: 45-47). Bu iddiaların benzeri Türkiye'de daha önce yapılan bir yayında da yer almaktadır. Bülent Okay, yayınladığı bir makalesinde, Çin seddinin yapılış sebeplerini ele almıştır. Okay'a göre Çin seddinin sadece savunma amacıyla yapıldığını söylemek mümkün değildir. Çin seddinin yapılışındaki siyasi neden, askerî nedenden daha ön plandadır. Bu duvarın yapılışındaki temel amaç, bir tarım toplumu olan Çinlilerle göçebe kavimler arasındaki sınırı belirlemektir (Geniş bilgi için bakınız: Okay 1993: 27 vd).

Nokandeh ve çalışma arkadaşları, 2005 yılındaki araştırma sonucunda, Gürgan seddinin tam olarak tarihlendirilmesinin tartışmalı olmakla birlikte, yapılış amacının kuzeyden gelen yoğun saldırılar olduğunu kabul etmektedirler. Onlara göre uydu görüntüleri genel olarak en yeşil alanların Gürgan seddinin güneyinde bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, seddin, yerleşimin güneyi ve içiyle sınırlı bir savunma veya bölgesel duvar olduğunu göstermektedir (Nokandeh vd. 2006: 125).

Ancak aynı yayında Nokandeh ve çalışma arkadaşları, Nicola Di Cosmo ve Julia Lovell'in teorilerinin Gürgan seddi için de dikkate alınabileceğini düşünmektedirler. Bu teze göre Gürgan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

seddinin antik dünyadaki en iddialı ve büyük ölçekli su sistemlerinden biriyle eşit olarak birleştirilmesi, onun yapılışının hiçbir şekilde çaresiz bir acil durum önlemi olmadığına işaret etmektedir. V. yüzyılda Gurgan ovasını korumak için veya refahı en üst düzeye çıkarmak için güçlü bir Fars İmparatorluğu tarafından hesaplanmış, gelişmiş bir programın parçası olduğunu göstermektedir (Nokandeh vd. 2006: 167). Ancak Hazar denizi çevresinde özellikle V. yüzyılda gelişen tarihî olaylar, bu iddiaları doğrulamamaktadır. Sasaniler, batıda Doğu Roma (Bizans) ile mücadele ederken, kuzeyden sürekli gelen akınları geri püskürtmek ve bu önemli bölgeyi elde tutmak istemişlerdir. Mitolojik dönemlerden itibaren bu bölgelerde yapılan kalelerin varlığı bilinmektedir. Firdevsi, Dehistan kalesinden, kalenin geçit yerinden, Ak kaleden, İran-Turan arasındaki sınır muhafızlarından bahsetmektedir (Firdevsi 1956: 372, 374, 385, 387). Daha sonraları ise kuzeyden gelen Türk kavimlerinin saldırıları karşısında bu savunma sistemi yetersiz kalmış ve sed inşa edilmiştir. Anuşirvan döneminde Göktürk ordularının bu seddi ve istihkâmları aşamayarak geri döndükleri bilinmektedir. Bu savunma planında bereketli ve deniz ticaretine de imkân veren ovanın korunması esas alınarak böylelikle sulu tarımın yapılabilmesi, ticaretin hem karadan hem de denizden sürdürülebilmesi gibi diğer yararları da elbette gözetilmiş olmalıdır.

İranlı ve İngiliz ortak heyetin 2007 yılındaki araştırma sonuçları ise bu tespitleri doğrulamaktadır. Özellikle seddin inşasından önce, seddin kuzeyinde, bozkırda genişleyen yerleşimler, kaleler, çömlükler üzerinde ve su altındaki araştırmalarında aynı sonuca varmışlardır. Seddin inşa edilmesinden sonra kuzeydeki yerleşimlerin boşaltıldığı görülmüştür. Tuğlaların üretimi ve diğer ihtiyaçlar için gerekli olan su kanalları getirilmiştir. Bölgede seddin yanı sıra Garkaz bendi ve çeşitli su kanalları da kazılmıştır. Bütün bu bilgilere göre, Gurgan ve Temişe sedlerinin ana işlevi, zengin ve bereketli ovanın ekonomik, zirai ve ticari faaliyetlerine güvenli ve istikrarlı koşullar sağlamak olmuştur (Rekavandi vd. 2008a: 167-168). Yüzeysel araştırmaları, kazılar ve uydu görüntüleri sonucunda kaleler ve ilişkili binaların yoğunluğu ile güçlü bir askerî garnizonun varlığı tespit edilmiştir. Garnizondaki asker sayısı, kalelerin özelliklerinden hareketle tahminen 15.700-31.400 ile 50.000 kişi olarak hesaplanmıştır (Rekavandi vd. 2007: 95 vd).

d-Seddin Yapım Tarihi Meselesi

Seddin yapım tarihi ve kalelerinden herhangi birisinin içyapısının planı hakkında tam bir fikir birliği sağlanamamıştır. 1928'de H.L. Rabino, önce seddi M.Ö. 330 da bölgeye gelen Büyük İskender'in yaptırdığını, daha sonra İskender'den dokuz asır sonra I. Hüsrev Anuşirvan zamanında bir kısmının yeniden inşa edildiğini ileri sürmüştür (Nokandeh vd. 2006: 122).

Lester Thompson, seddin yapılış tarihini MÖ. 4000 ve 8000 arasına yerleştirmeyi tercih etmiştir. Bu tarihlendirme, 1928'de Rabino'nun I. Hüsrev Anuşirvan tarafından yeniden inşa edilmeden önce seddin İskender tarafından ilk kez inşa edildiği iddiasını daha eski dönemlere götürmüştür (Kiani 1982a: 73).

1940 yılında Seddin havadan ilk keşfini yapan Erich F. Schmidt, seddin tarihlendirilmesi meselesiyle ilgili olarak yazdığı yazıda seddin "İskender'in fethi ve erken İslami dönem arasında" inşa edildiğini ileri sürmüştür. 1945'de Arne, seddin inşasını Sasani dönemiyle tarihlendirmiştir (Nokandeh vd. 2006: 122; Kiani 1982a: 75).

Kiani, kazılarda karşılaşılan mezarların türü ve çömlük şekilleri, tuğlaların boyutu ve seddin mimarisi, ilgili tesisler ve diğer alanlardakiler arasındaki benzerliklerden hareketle seddin Partlar dönemine (MÖ. 247-MS. 222) ait olduğunu savunmuştur. Ayrıca, Huff ve Kiani, seddin batıdaki en uç noktasının deniz içerisindeki konumunun, önerilen diğer tarihlerde Hazar denizindeki su seviyesiyle uyumunun zor olduğunu öne sürmüşlerdir. Kiani, Part dönemi içinde tarihsel gerekçelere dayanarak Kral I. Mithridates (MÖ. 167-132) veya II. Mithridates (MÖ. 121-91) dönemindeki erken bir inşaat varsayımını tercih etmiştir. Bu dönemler de İskitlerin (Saka)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Partlar için bir tehdit olduğu dönemlerdir. Fakat seddin yapım tarihi tartışmalı olarak kalmıştır. Günümüzde bazı bilim adamları Kiani'nin Partlar dönemine giden tarih önerisini kabul etmektedir (Kiani 1982b: 76-77; Nokandeh vd. 2006: 123).

Derbend regresyonu (gerilemesi) denilen Hazar denizindeki su seviyesinin düşmesi meselesi, Gürگان seddinin inşa tarihinin anlaşılması için önemli bir konu haline gelmiştir. Bu teoriye göre, Gürگان seddi inşa edildiğinde Hazar'ın su seviyesinin bugünkünden 2-4 m aşağıda olması gerektiği ileri sürülmektedir. Ancak bu şekilde, düşük bir seviyede, seddin inşa edilmesi ve önemli ölçüde batıya (Gürگان seddi örneği), kuzeye (Temîşe seddi örneği) ve doğuya (Derbend seddi örneği) kadar genişletilmesi mümkün olabilirdi. Bu nedenle Hazar denizi bugünkü seviyesinin altında bir seviyede olmalıydı (Nokandeh vd. 2006: 124). Derbend regresyonu teorisinde, yani bu sedlerin Hazar denizi içinde kalan uç noktaları konusunda, Orta Çağ kaynaklarında çok önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler mevcut yayınlarda dikkate alınmamıştır.

Taberî ve İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgilere göre, yirmi altı yıl hükümdarlık yapan I. Firuz'un döneminde birbirini izleyen yedi yıl müddetle büyük bir kuraklık ve kıtlık meydana gelmiş; pınarların, nehirlerin ve göllerin suları tamamen çekilmiş, hatta Dicle'nin bile suyu azalmıştır. Yedi yıl sonra yağmurlar yağarak sular çoğalmıştır (Taberî 1991: 1031; İbnü'l-Esîr 1985: 369). Taberî, Firuz'un yedi yıl süren kuraklıktan sonra, Cürçan (Gürған) şehri ile Bab-ı Sal (Sul) yani Gürған seddi arasında Ruşen-i Firuz şehrini kurduktan sonra ülkesini düzene koyduğunu ve arkasından Haytal (Eftalit) hükümdarı Ahşnuar (Ahşunvar) ile savaşmak üzere Horasan'a gittiğini bildirmektedir (Taberî 1991: 1032). Buna göre Firuz, Eftalitlerin yardımıyla tahta geçtikten sonra (458), bu uzun kuraklık döneminde seddi inşa ettirmiş, burayı büyük bir garnizon haline getirmiş ve daha sonra Eftalitler üzerine birinci seferini (475) yapmış olmalıdır.

Mesudî'nin *Mürücü'z-Zehab* adlı eserinde, Anuşirvan döneminde, Sasanilerin su içinde duvar inşa etme teknolojilerine dair bilgiler bulunmaktadır. Buna göre Sasani hükümdarı I. Hüsrev Anuşirvan tahta geçtikten sonra "*Bâbu'l-Ebvâb (Derbend) ve Kabh (Kafkas) dağındaki hükümdarlar kendi topraklarına saldırdığı için oraya bir sefer düzenlemiştir. Denizin içine şişirilmiş sığır tulumlarının üzerine taş, demir ve kurşunla bir sur yaptırmıştır. Sur yükselin ce bu şişirilmiş tulumlar denizin dibine oturmuş ve sur da su seviyesinden yüksekte kalmıştır. Elleri hançer ve bıçaklarla suya dalan adamlar, tulumları parçalayıp onun iyice dibe oturmasını sağlamışlardır. Mesudî bu surun, içinde bulunduğu 332 (M. 943-944) yılında dahi ayakta olduğunu söyler. Surun deniz içindeki bu kısmına düşman gemilerinin denizden yaklaşmasını engellediği için "kayd" adı verilmiştir. Anuşirvan daha sonra bu suru denizden Kabh dağına kadar uzatmış ve bazı yerlerine düşmanı takip etmek için kapılar koydurmuştur. Daha sonra ise suru Kabh dağı üzerinde sürdürmüştür...*" (Mesudî 2011: 233-234). Belâzurî de Anuşirvan'ın Kafkasya'da yaptırdığı seddin inşa teknolojisi hakkında bilgiler vermektedir. Buna göre seddin deniz tarafındaki kısmı büyük taşlar ve kurşunla yapılmıştır. Anuşirvan, gemilerle taş getirilmesini ve denize dökülmesini emretmiştir. Denizin dolması tamamlanınca, denizde üç mil uzunlukta duvarı devam ettirmiştir (El-Belâzurî 1987: 281).

Orta Çağ kaynaklarından İbn-i İsfendiyar, seddi I. Firuz'a (MS. 459-484) mal etmektedir (İsfendiyar 1905: 27). Tartışmalı olmakla birlikte bu konuyla ilgili çalışanlar arasındaki daha yaygın görüş, seddin Kral I. Hüsrev Anuşirvan'ın eseri olduğudur (Nokandeh vd. 2006: 122). Ancak İbnü'l-Esîr, Anuşirvan'ın Mazdek ve taraftarlarını öldürüp ülkesini düzene koyduğunu, büyük, küçük köprüleri ve yıkılan her şeyi tamir ve ıslah ettirip onları güzelleştirdiğini, yollarda köşkler ve kaleler yaptırdığını bildirmektedir (İbnü'l-Esîr 1985: 392).

Taberî ve İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgilere göre I. Firuz dönemindeki yedi yıllık kuraklıkta nehirlerin suyu azalmış, Hazar denizinin seviyesi düşmüştür. Bu sayede sed deniz yatağında, suyun

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

çekildiği yere kadar inşa edilmiş olmalıdır. Daha sonra kuraklığın bittiği bildirilmekte olup, böylece denizin eski seviyesine gelmesi mümkündür. Mesudî ve Belâzuri'nin verdiği bilgiler ise Anuşirvan zamanında Sasanilerin deniz içine sed inşa etme veya tamir etme tekniğine sahip olduklarını göstermektedir. Ayrıca İbnü'l Esîr'in vurguladığı gibi Anuşirvan döneminde yıkılan bütün eserler tamir ettirilmiştir. Eftalit hâkimiyeti sırasında (Firuz-Kubad dönemleri) Sasanilerin Horasan'daki önemli sınır savunma yapıları tahrip edilmiş olmalıdır.

Kiani, seddin inşa tarihi için kapsamlı değerlendirmeleri yapmıştır: Kronolojik açıdan, gün ışığına çıkan yeni buluntular farklı tarihler vermektedir. Her şeyden önce, muhtemel Partlar dönemine ait tüm kapların orijinal bir kattaki varlığı göz ardı edilemez ve duvar inşaatının ilk aşamasının tarihini Sasani dönemi öncesine itecek gibi görünmektedir. Ahamenid, Part ve Sasani dönemleri boyunca siyasi, askerî ve ekonomik açıdan Gürgan ovasının büyük öneme sahip bir bölge olarak kalması elbette genel bir bilgidir. Fakat hem Part hem de Sasani dönemlerinin kuzey doğu İran'daki büyük refahı ve inşaatı temsil ettiği söylenebilirken, Sasani dönemi, büyük ölçüde (en az MS. 300'den itibaren) Hazar denizinin yüksek seviyeleri ile çakışmaktadır. Bu çakışma duvarın bugünkü batı sınırlarına kadar uzanmasını, o zamanın şartlarına göre imkânsız kılmaktadır. Ayrıca, Gürgan seddinin Partlar döneminde, I. Mithradates (MÖ. 171-138) zamanında ilk kez inşa edilmiş olması çok muhtemeldir ve belki de Sasani döneminde yeniden inşa edilmiştir. Kuzeyden gelen işgallerin baskısı zaten I. Mithradates'in zamanında hissediliyordu ve Part yerleşimlerinin önemli bir kısmını korumak için kalıcı bir tahkimat olan bu seddi inşa etmek mantıklı bir savunma stratejisi olarak görünmektedir (Kiani 1982a: 78).

Nokandeh ve çalışma arkadaşları tarafından seddin arkeolojik kalıntıları üzerinde radyo karbon ve ışık uyarımlı parlaklık (OSL: optik uyarlamalı lüminesans) testleri yapılmıştır. Optik tarihleme, mineral tanelerinin en son ne kadar zaman önce gün ışığına maruz kaldığını belirleyen arkeolojik bir yöntemdir. Testler sonucunda kalıntıların tarihlerinin uyumlu olduğu ortaya çıkmıştır. Gürgan seddinde kullanılan tuğlaların üretim tarihi için üç optik uyarlamalı lüminesans ve bir radyo karbon tarihi mevcuttur. Optik uyarlamalı lüminesans tarihleri MS. 346-526, MS. 376-556 ve MS. 286-486 olarak tespit edilmiştir. Radyo karbon tarihi ise %95,4 olasılıkla MS. 429-574 olarak tespit edilmiştir. Bu tarihlerin tamamı Sasani dönemine işaret etmektedir. Nokandeh, "biz güvenle seddin Part dönemine ait olması ihtimalini reddedebiliriz" demektedir. Bu dört tarih aralığının tamamı, seddin MS. V. yüzyılda inşa edildiğini gösteren MS. 429-486 dönemiyle örtüşmektedir. Bununla birlikte radyo karbon tarihi de dâhil olmak üzere tarihlerin üçü, inşaat tarihi için VI. yüzyılın erken dönemlerine ve hatta ikisi de VI. yüzyılın ortalarına kadar gidebilmektedir (Nokandeh vd. 2006: 161-162). Kalelerdeki askerî garnizonların bulunduğu yerlerde çıkan hayvan kemiklerinin büyük çoğunluğu radyo-karbon testlerinin sonucunda Sasaniler dönemiyle tarihlendirilmiş olup, MS. 433-610 yılları tespit edilmiştir (Rekavandi vd. 2007: 131-132). Bütün bu test sonuçları ağırlıklı olarak I. Firuz dönemine işaret etmekte olup, sonraki tarihlendirmeler I. Hüsrev Anuşirvan'ın dönemindeki onarım ve ilaveler olabilir.

Temîşe seddinin inşa tarihi için iki optik uyarlamalı lüminesans tarihi MÖ. 5-MS. 416 ve MS. 306-546; radyo karbon tarihi % 95,4 olasılıkla MS. 402-537 ile eşit olarak örtüşmektedir. Seddin kesin olarak MS. 402-537 döneminde inşa edildiğini söylemek mümkün değildir. Nokandeh ve arkadaşları, Temîşe seddinin Gürgan seddinden biraz daha erken veya geç veya kabaca onunla aynı zamana ait olabileceğini düşünmektedirler (Nokandeh vd. 2006: 162). Ancak daha sonraki araştırmalarda şu soru gündeme gelmiştir "Gürgan ve Temîşe sedleri iki farklı sed mi? Yoksa bir seddin iki parçası mı?". Gürgan ve Temîşe sedlerinin aynı seddin iki parçası olduğu ve aradaki kaybolmuş hattın Hazar suları altında kaldığı, muhtemelen bu hat boyunca da kalelerin olabileceği sonucuna varılmıştır (Rekavandi vd. 2007: 112-113).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

2005 yılında İranlı ve İngiliz heyetinin yapmış olduğu bütün araştırmaların sonucunda şu tespitler yapılmıştır: Eftalitlere karşı yapılan savaşlar sırasında Firuz'un yönetimi altındaki Sasani ordusunun, bölgede sınır anlaşmazlıklarından doğan sık savaşların yaşandığı, İmparatorluğun sınırlarından çok uzak olmayan Gürgan antik kentini geçtiği ve buranın muazzam bir stratejik öneme sahip olduğu görülmektedir. V. yüzyılda seddin inşaat çalışmaları kesin olarak başlamış ve zamanında tamamlanmıştır. Kuşkusuz bu iddialı projenin arkasındaki temel faktörlerden birisi budur (Nokandeh vd. 2006: 164).

2007 yılında özellikle Gürgan seddi, kaleleri ve su kanalları üzerinde yoğunlaşan arkeolojik çalışmalarda elde edilen buluntulara göre seddin ve kalelerin kullanımından hareketle nispeten kısa bir zaman dilimi içinde inşa edildiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca kalelerin öncelikle inşa edildiği, duvarın inşası sırasında gelebilecek saldırılara karşı askerler yerleştirilerek savunma tedbirleri alındığı görülmüştür. Su altı araştırmaları Gürgan seddiyle çağdaş olan Temişe seddinin deniz içinde uzanan kalıntılarını doğrulamıştır (Rekavandi vd. 2008a: 174, 176).

e-Gürgan Seddinin Diğer Eski Çağ Sedleriyle Mukayesesi

Gürgan seddi, özelliklerine göre Macar ovası ve Çin arasında bilinen en uzun tarihî sed olarak kabul edilmektedir. Çünkü Çin seddi tek parça bir duvardan ibaret olmayıp, taş veya tuğladan yapılmış, yer yer de sadece bu malzemelerle kaplanmıştır. Yaygın düşüncenin aksine, Çin seddinin tamamlanması M.Ö. III. yüzyıla değil, geç Orta Çağ döneminin başlarına dayandırılmaktadır. Çin seddinin ilk bölümlerinin yapımında kesme taş veya tuğla değil, toprak, işlenmemiş taş ve ılgın ağacı gibi yerel malzemeler kullanılmıştır. Bu düz sedlerin bazıları daha uzun ve belirgin şekilde işaret ile haberleşme ve araziden yararlanma konusunda gelişmiş bir özelliğe sahipti. Ancak yapıları gereği daha basit ve sağlamlık yönünden daha zayıftılar (Nokandeh vd. 2006: 121).

Gürgan seddi, ölçeğine göre aynı dönemlerde Avrupa'da yapılmış antik sedlerle mukayese edilebilmektedir. İngiltere'deki iki ünlü emsalleri olan taş yapımı Hadrian seddi ve Antonine seddi (toprak) birleştirilse yine de Gürgan seddi daha uzundur. Sadece 548 km uzunluğundaki Alman Limes seddi, Gürgan seddinden daha uzundur. Alman Limes seddi, Germania Superior eyaletinde çok gelişmiş sur, hendek ve kazıklı çit şeklinde; Raetia eyaletinde ise geçidi olmayan ince bir duvar şeklinde inşa edilmiştir. Raetia'daki duvar yaklaşık 166 km uzunluğundadır (Nokandeh vd. 2006: 121).

Bu sebeplerle, hafriyat, düzleştirme gibi toprak işleri hariç tutulursa, Gürkan seddi, eski çağlarda dünyanın en uzun savunma duvarı olarak kabul edilmektedir. Gürkan seddi, Avrupa'daki emsallerinin tam tersine, bir geçidi taşıyacak kadar geniştir. Genişliği bazı bölümlerinde 10 m'den daha fazla olup, birçok bölümde ise 2 m civarındadır. Yani emsallerine göre daha büyük ölçekte yapılmış bir seddir. Alman Limes seddinden farklı olarak, Hadrian seddinde olduğu gibi kalelerle kaplıdır. Gürkan seddinin üzerinde bu tür 36 askerî yapı bulunmaktadır. Bunların üçü duvarın doğu kısmında son dönemlerde keşfedilmiştir ve sed boyunca devam etmektedirler. Seddin üzerindeki askerî yapılar, bu büyük düz duvara kalabalık bir daimi ordu yerleştirmek üzere tasarlandığını düşündürmektedir (Nokandeh vd. 2006: 121).

Sonuç

Gürkan ovası tarih boyunca siyasi, askerî, ziraî ve ticari açıdan çok önemli bir bölge olmuştur. Ticaret yollarının buradan geçmesi, ovadaki su kaynakları (Etrek ve Gürkan nehirleri), tarıma elverişli toprakları, Hazar denizi kıyısındaki limanları gibi sebeplerle stratejik bir önem taşımıştır. Kuzeyden gelen akımlara açık olan bu ovada, eski çağlardan itibaren çok sayıda şehir ve kalenin inşa edildiği bilinmektedir. Ancak bu kaleler ve istihkâmlar ovanın savunmasında yetersiz kalmış ve Sasaniler döneminde büyük bir sed inşaa edilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Sözlü geleneğin tarih çalışmalarında göz önünde tutulması gereği, sedde verilen mahalli isimler dikkat çekmektedir. Firuz ve Anuşirvan isimleri seddin inşa ve onarım dönemlerine işaret etmektedir. Ayrıca Bab-ı Sul ismi seddin kuzeyinde tarihin hemen her döneminde mevcut olan Türk varlığını göstermektedir.

Tarih boyunca bu seddin kuzeyinde sürekli olarak çeşitli Türk kavimleri yaşamış ve bölgeye devamlı olarak akınlarda bulunmuşlardır. Sasaniler bir yandan Doğu Roma (Bizans) ile mücadele ederken diğer yandan da Hunlar, kuzeyde aniden beliren Akhunlar ve sonra Eftalitler ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Sasani-Akhun mücadeleleri V. Behram Gur (MS. 421-438) döneminde başlamış ve II. Yazdegirt döneminde devam etmiştir. V. yüzyıl başlarında, Akhunlar diğer göçer gruplarla birlikte İran'a saldırılarını sürdürmüşlerdir. Eftalitler ise V. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sasaniler için bir tehdit haline gelmişlerdir. Sasani hükümdarı I. Firuz, Eftalitlerin yardımıyla tahta geçmiş, Gürgan ovasını askerî bir üs haline getirmiş ve daha sonra onlara saldırmaktan çekinmemiştir. I. Firuz, Eftalitlere karşı giriştiği seferlerde ordusunu Gürgan'da toplamış ve burada bir süre kalmıştır. Eftalitler üzerine çıktığı ikinci seferinde mağlup olarak hayatını kaybetmiştir. Eftalit saldırıları, I. Hüsrev Anuşirvan (MS. 531-579) dönemine kadar devam etmiştir. Horasan'da Arap fetihleri başladığında, Gürgan bölgesi artık Türklerin (Suliler) elindedir. Günümüzde ise bölgede (Türkmensahra) Türkmenler varlıklarını sürdürmektedirler.

Seddin yapın tarihi olarak Eftalitler karşısında mağlup olan Sasani hükümdarı I. Firuz dönemi öne çıkmaktadır. Bu seddin kuzeyden gelen akınları durdurmak ve ovadaki verimli düzlükleri korumak amacıyla I. Firuz zamanında inşa edildiği, I. Hüsrev Anuşirvan zamanında ise bazı ilave ve tamiratların yapıldığı anlaşılmaktadır. Sedde verilen Farsça isimler (Sedd-i Firuz, Sedd-i Anuşirvan, Bab-ı Sul), Orta Çağ kaynaklarındaki bilgiler ve son yapılan yüzey, su altı ve arkeolojik testler bu görüşü doğrulamaktadır. Bu sed boyunca ani saldırılara karşı hazırlıklı olarak bekleyen büyük bir askerî birliğin kalelerdeki varlığı tespit edilmiştir. Seddin deniz içindeki uzantılarının inşası, yani Derbend regresyonu denilen Hazar denizindeki su seviyesinin düşmesi meselesi ile ilgili olarak İbnü'l Esir, Mesudî ve Belâzuri'nin eserlerinde Firuz dönemindeki yedi yıl süren büyük kuraklık, Sasanilerin su içinde duvar inşa edebilme teknolojisine dair bilgiler meseleye açıklık getirmektedir. Kuraklık dönemleri bozkır kavimlerinin ekonomik bakımdan zorlandığı ve civardaki yerleşik kültürlerle yağma akınlarını artırdıkları dönemlerdir. Gürgan seddinin hızlı bir şekilde inşa edildiği, önceliğin kalelere verildiği arkeolojik incelemelerden anlaşılmıştır. Gürgan ve Temîşe sedlerinin aynı seddin iki parçası olduğu, bu sed ile Gürgan ovasının hem denizden hem de karadan gelebilecek tehditlere karşı korunmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak Temîşe seddi Gürgan seddinin inşasından sonra, özellikle denizden gelen saldırıların artması üzerine inşaa edilmiş olmalıdır. Bölgenin coğrafi yapısı bu açıklamaya izin vermektedir. Çin seddi tek parça olarak inşa edilmediği için Gürgan seddi aynı zamanda Macar ovası ve Çin arasındaki en uzun sed olarak da kabul edilmektedir.

KAYNAKÇA

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin (2007), "Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lûgati't-Türk Adlı Eserindeki Türk Dünyası Haritası Üzerine Düşünceler ve Yorumlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.17, (Güz), s.1-27.

AHMETBEYOĞLU, Ali (1995), *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

_____, (2001), *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- AKBULUT, Dursun Ali (2002), “Akhunlar (Kionit/Hyon) ve Eftalitler Çağında Maverâünnehir ve Horasan’da Türkler”, *Türkler*, C. I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.831-844.
- ALTUNGÖK, Ahmet (2007), *IV. ve VIII. Yüzyıllar Arası Sasaniler Dönemi Türk-Fars İlişkileri*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ: (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ASADOV, Farda (2002), “VII-IX. Yüzyıllarda Güney Hazar Bölgesinde Hükümlerlik Süren Türk Sûli Hanedanı”, *Türkler*, C. IV, (Çeviren: Bülent Keneş), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.311-316.
- AYTBAYEV, Abdulhalık (2002), “Massagetler Hakkındaki Eski Kaynaklar”, *Türkler*, C. I, (Çeviren: Kezban Acar), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.632-636.
- DEVLETŞAH (1977), *Devletşah Tezkiresi*, I, (Çeviren: Necati Lugal), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- DURMUŞ, İlhami (2008), *İskitler (Sakalar)*, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- EL-BELÂZURÎ (1987), *Fütuhu'l-Büldan*, (Çeviren: Mustafa Fayda), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ESİN, Emel (1979), “«Sûli»ler» İslâm ile karşılaşan ilk Türkler «Sûli» (Çöl? Çor?) boylarından, Selçuklulara kadar, Hazar Denizi kıyılarındaki Oğuzlara dâir”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. VII, Cüz 3-4, s.31-86.
- FİRDEVSİ (1956), *Şehname*, I, (Çeviren: Necati Lugal, Kenan Akyüz), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- HOWARD-JOHNSTON, James (2014), “The Sasanian state: the evidence of coinage and military construction”, *Journal of Ancient History*, Volume 2, Issue 2, s.144-181
- ISFANDIYAR, Muhammad B. Al-Hasan B. (1905), *An Abridged Translation of the History of Tabaristan*, (Edward G. Browne, M.A., M.B.), London: E.J. Brill.
- İBNÜ'L-ESİR (1985), *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi*, C. I, (Çevirenler: Ahmet Ağırakça vd.), İstanbul: Bahar Yayınları.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1998), *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KÂŞGARLI MAHMÛD (2005), *Divânü Lugâti't-Türk*, (Çeviri, uyarlama, düzenleme: Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser), İstanbul: Kocabalı Yayınevi.
- KIANI, M.Y. (1982a), “Excavations on the Defensive Wall of the Gurgân Plain: A Preliminary Report”, *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, Vol. 20, s.73-79.
- _____, (1982b), *Parthian Sites in Hyrcania: The Gorgan Plain*, Berlin: Archaeologische Mitteilungen aus Iran.
- KONUKÇU, Enver (1973), *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- KURTULUŞ, Rıza (1993), “Cürcân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, s.131-132.
- LOVELL, Julia (2008), *Çin Seddi Dünyaya Karşı 3000 Yıl*, (Çeviri: Yasin Kara), İstanbul: NTV Yayınları.
- MESUDÎ (2011), *Murûc Ez-Zehab (Altın Bozkırlar)*, (Arapçadan Çeviri ve Notlar: D. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- MİNORSKY V. (2008), *Hudûdü'l-Âlem*, (Çevirenler: Abdullah Duman, Murat Ağarı), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- MUKADDESÎ, Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî (2015), *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)*, (Çeviri ve Notlar: D. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.
- MUSTAWFÎ, Hamd-Allâh Mustawfi of Qazwîn (1919), *The Geographical Part of the Nuzhat-al-Qulûb*, (Translated by: G. Le Strange), London: E.J. Brill.
- NÉMETH, Gyula (1982), *Attila ve Hunları*, (Tercüme eden: Şerif Baştav), Ankara: AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- NOKANDEH, Jebrael vd. (2006), "Linear Barriers of Northern Iran: The Great Wall of Gorgan and The Wall of Tammishe", *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, Vol. 44, s.121-173.
- OKAY, Bülent (1993), "Çin Seddi'nin Yapılış Nedeni Hakkında Değişik Bir Görüş", *Belleten*, C.LVII, S. 218, s.27-42.
- PALA, İskender (1993), "İskender mi Zülkarneyn mi?", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXVI, s.117-146.
- PROCOPIUS (1914), *History of The Wars*, I, Books I and II, (With an English Translation By H.B. Dewling), London: William Heinemann.
- RAWLINSON, H.C. (1879), "The Road to Merv", *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography*, Vol. 1, No: 3, s. 161-191.
- REKAVANDI, Hamid Omrani vd. (2007), "An Imperial Frontier of the Sasanian Empire: Further Fieldwork at the Great Wall of Gorgan", *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, Vol. 45, s.95-136.
- _____, (2008a), "Sasanian Walls, Hinterland Fortresses and Abandoned Ancient Irrigated Landscapes: The 2007 Season on the Great Wall of Gorgan and the Wall of Tammishe", *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, Vol. 46, s. 151-178.
- _____, (2008b) "The enigma of the 'Red Snake': Revealing one of the World's Greatest Frontier Walls", *Current World Archaeology*, No: 27, s.12-22.
- SİVRİOĞLU, Ulaş Töre (2013), "Sâsânilerde Askeri Teşkilat, Silah Teknolojisi ve Savaş Stratejileri", *TURKISH STUDIES-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 8/5, Spring 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4691>, p. 675-703.
- ŞEŞEN, Ramazan (2001), *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TAŞAĞIL, Ahmet (1995), *Gök-Türkler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____, (1998), "Hazarlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XVII, s.116-120.
- TEZCAN, Mehmet (2007), "V. Yüzyılda Ermeni-Sasani Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.32, s.183-202.
- VAMBERY, Arminius (1864), *Travels in Central Asia*, London: John Murray, Albemarle Street.

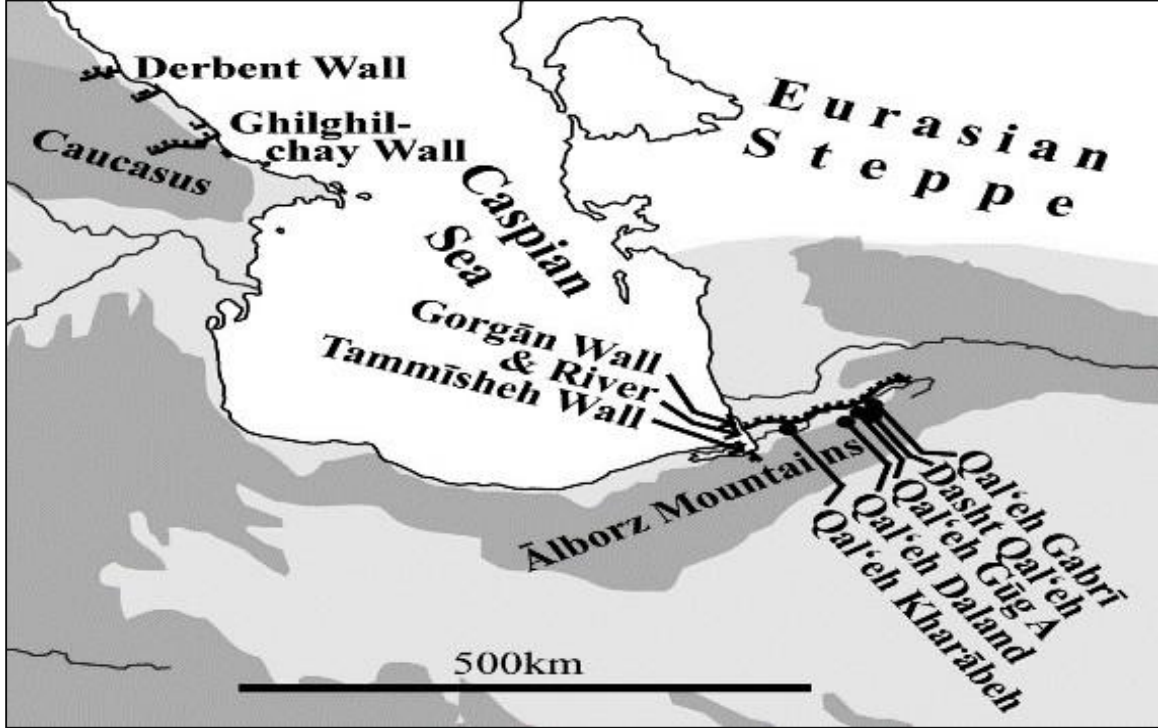
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

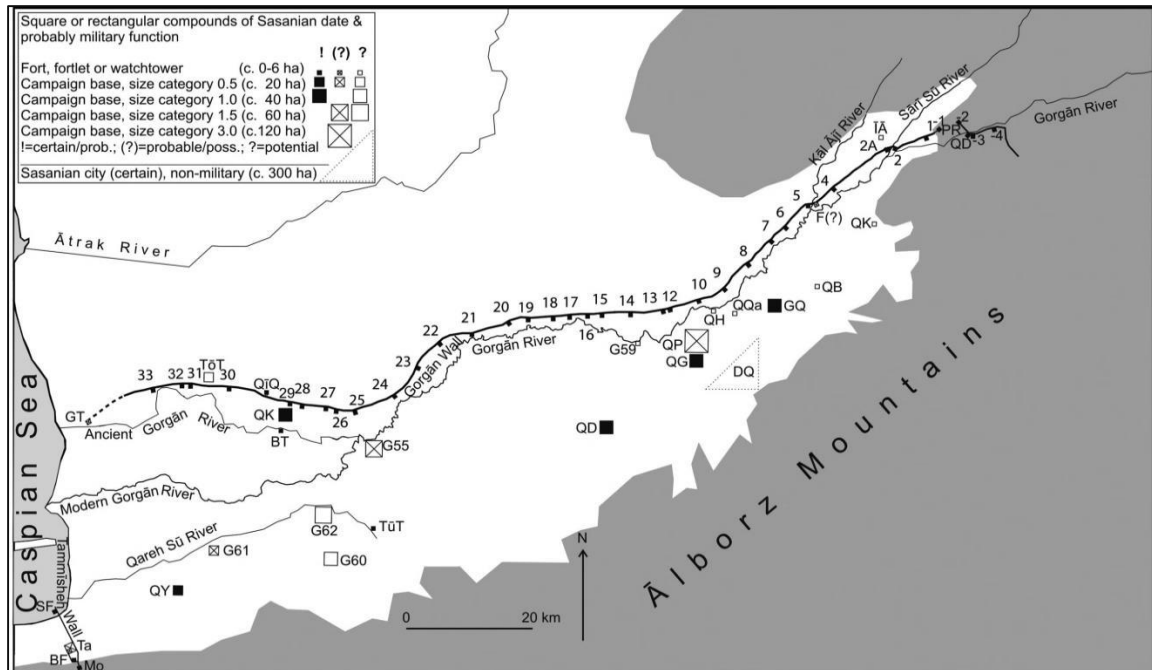

EKLER

Ek 1: Hazar çevresindeki İran savunma duvarları (Howard-Johnston 2014).

Ek 2: Gürgen ve Temiše sedleri (Howard-Johnston 2014).

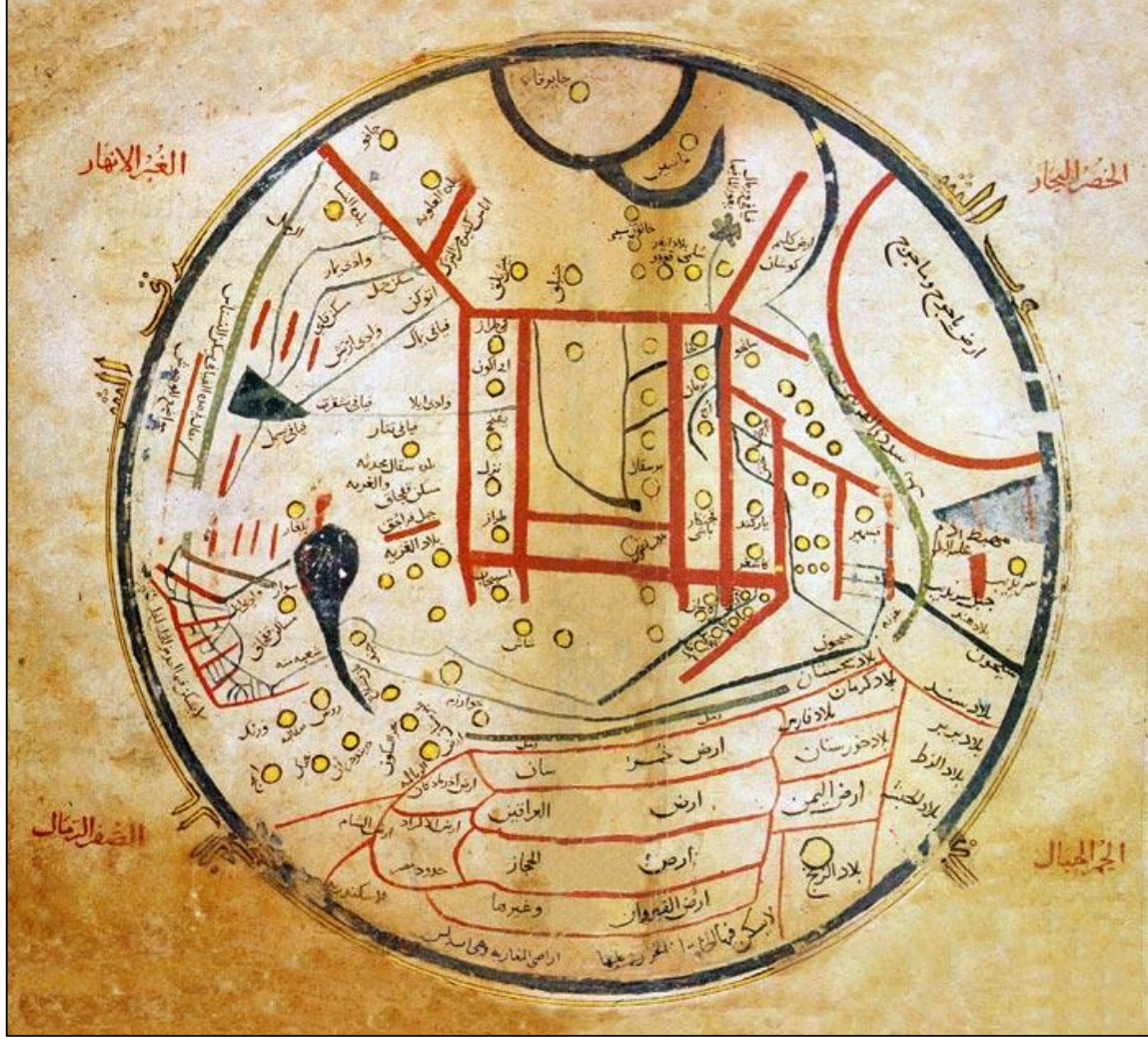

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Ek 3: Kaşgarlı Mahmud'un haritasında Horasan diyarının hemen kuzeyinde yer alan sed (Kâşgarlı Mahmûd 2005).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Ek 4: 2005 yılı kazılarında Gürgan seddindeki 4 numaralı kale (Rekavandi 2008b)

Ek 5: 2005 yılı kazılarında ortaya çıkarılan Gürgan seddine ait bir bölüm (Rekavandi 2008b)

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

CİHAN, C., Türk Akınlarmına Karşı Sasanilerin İnşa Ettiği Gürgan Seddi (Sedd-i İskender), *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/5 Spring 2015, p. 107-130, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7887>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

